

ANIELA KIEŁBICKA

ARCHIWA WŁOSKIE
I ARCHIWUM WATYKAŃSKIE

LUBLIN 1988

I. UWAGI OGÓLNE O HISTORII I ORGANIZACJI PAŃSTWOWEJ SŁUŻBY ARCHIWALNEJ WE WŁOSZECH

Organizowanie archiwów państwowych we Włoszech* zaczyna się w zasadzie z chwilą zjednoczenia państwa w 1861 r., choć niektóre z nich, i to duże, ukonstytuowały się już wcześniej¹. Powstawały one z archiwów dawnych urzędów administracyjnych, magistratur i innych archiwów publicznych różnych okręgów i prowincji, sięgających swymi dziejami w zamierzchłą przeszłość². Podstawą prawną ich organizacji stał się dekret królewski z 5 III 1874 r., zawierający jednolite dla całego państwa ustawodawstwo archiwalne i podporządkowujący archiwa włoskie Ministerstwu Spraw Wewnętrznych. Już w roku następnym (1875) powstaje Archiwum Królestwa (Archivio del Regno) dla gromadzenia materiałów archiwalnych organów centralnych państwa. Archiwum to, ustawą z 13 IV 1953 r., zostało przekształcone w Centralne Archiwum Państwowe w Rzymie (Archivio Centrale dello Stato)³.

Liczba archiwów początkowo skromna (w r. 1875 było ich 11 z siedzibami w największych miastach włoskich) stopniowo wzrasta, by w latach 80-tych XX wieku osiągnąć cyfrę 135 (w tym 40 sekcyjnych). Droga do pełnego rozwoju sieci archiwalnej była więc długa i kształtowała się powoli⁴. Ustawa archiwalna z r. 1911, która stała się podstawą późniejszego ustawodawstwa archiwalnego, wprowadziła przepisy dotyczące służby archiwalnej, przechowywania i udostępniania akt. W r. 1939,

---

* Artykuł nie jest monografią archiwów włoskich. Ma charakter informacyjno-przyczynkarski. Autorka pragnie podzielić się z czytelnikami wiadomościami z dawnego i bieżącego życia tychże archiwów, zdobytymi podczas służbowej podróży do Włoch w kwietniu 1984 r. Poruszone w nim zagadnienia i problemy, nurtujące aktualnie włoską służbę archiwalną, są interesujące i wielce instructywne, zwłaszcza dla archiwisty polskiego. Względ ten zadecydował na bardzo zresztą z konieczności ogólną, niekiedy wręcz fragmentaryczną, ich prezentację w niniejszej publikacji.

¹ Archiwum Państwowe w Wenecji powstało w 1822 r., we Florencji w 1852, w Neapolu wywodzi swój początek od dekretu króla Neapolu Joachima Murata z 22 XII 1808 r. Jest ono więc rówieśnikiem Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie. Pierwszy regulamin archiwalny, dotyczący obowiązku inwentaryzowania akt w archiwach państwowych, ukazał się jednak dopiero w r. 1861.

² O początkach kształtowania się archiwów na terenach dzisiejszych Włoch i procesie powstawania współczesnych archiwów liczne wzmianki znajdują się w wymienionych przeze mnie wydawnictwach.

³ Mieści się ono do dziś w najbardziej nowoczesnej rzymskiej dzielnicy mieszkaniowo-urzędowej w pięknym pałacu EUR (Piazzale degli Archivi, EUR, Roma, cod. post. 00144, tel. 06/5920371/2/3/4), projektowanym pierwotnie dla muzeum sił zbrojnych albo dla stałej wystawy korporacji, z okazji uniwersalnej wystawy w 1942 r. „EUR” (Esposizione Universale Romana), która nigdy nie była zrealizowana.

⁴ Należy zaznaczyć, że Królestwo Włoch powstało z połączenia regionów o różnym stopniu rozwoju, odmiennych tradycjach, ustawodawstwie i administracji — co utrudniało ich konsolidację.

na mocy ustawy z 22 XII 1939 nr 2006, powstają oddziały względnie sekcje archiwów państwowych (Sezioni di Archivi di Stato) w głównych siedzibach władz prowincji, dla gromadzenia akt władz i urzędów lokalnych. Na bazie tej samej ustawy zorganizowane zostały również pododdziały archiwów państwowych (Sotto-sezioni di Archivi di Stato), głównie dla opieki nad aktami notarialnymi w miejscach, gdzie nie było archiwum państwowego, a także do przejmowania historycznych archiwaliów komun, akt administracji państwowej, zakładów dobroczynnych i innych. Kierowników ich mianowały w zasadzie zarządy gmin, za uprzednim zezwoleniem kompetentnego terytorialnie nadzoru archiwalnego. W sprawach natury merytorycznej podlegali oni dyrektorom oddziałów archiwów państwowych. Przy dyrekcjach natomiast niektórych większych archiwów utworzono w tym samym roku tzw. Soprintendenze archivistiche, czyli urzędy nadzoru archiwalnego z uprawnieniami czuwania i kontroli nad archiwami niepaństwowymi. W ustawie z 1939 r. znalazły się również przepisy dotyczące ustanowienia szkół archiwalnych. Wiele nowych rozwiązań wprowadziła ustawa z r. 1953, zawierająca nowe przepisy w sprawach opieki nad archiwiami prywatnymi, archiwiami gmin, przedsiębiorstw i instytucji⁵. Największe jednak zmiany w dotychczasowych przepisach archiwalnych wprowadziła ustawa z r. 1963 (omówiona w opracowanym przez Catello Salvati zbiorze ustaw archiwalnych, wyd. w 1964 r.).

Okres podległości włoskich archiwów państwowych Ministerstwu Spraw Wewnętrznych trwał równe sto lat. W r. 1975 Generalna Dyrekcja Archiwów Państwowych przeszła do resortu nowo ustanowionego Ministerstwa Kultury (Ministero per i Beni culturali e ambientali)⁶. Administrację centralną nad archiwami spełnia odtąd Centralny Urząd dla mienia archiwalnego z naczelnym dyrektorem — aktualnie prof. Renato Grispo, wspomaganym w swej funkcji administracyjnej przez wicedyrektora generalnego⁷.

⁵ Szczegóły z zakresu prawodawstwa z lat 1874—1953 zawiera wydany w 1962 r. zbiór ustaw archiwalnych.

⁶ Na podstawie dekretu z mocą ustawy z 14 XII 1974, nr 657, zmienionej ustawą z 29 I 1975, nr 5 Ministerstwo to połączyło trzy wielkie administracje: akademie i biblioteki, zabytki starożytne i sztuki piękne, archiwa, poprzednio podzielone między dwa różne ministerstwa (Spraw Wewnętrznych i Oświaty) oraz niektóre sektory: wydawnictw księgarskich i płytoteki państwa, które stanowiły dotąd jedność Prezydium Rady Ministrów. Na podstawie dekretu z 3 XII 1975, nr 805, Ministerstwo to, począwszy od 1 I 1976, zostało tak skonstruowane:

— Urząd centralny dla dóbr pomieszczeniowych, architektonicznych, archeologicznych, artystycznych i historycznych (un Ufficio centrale per i Beni ambientali, architettonici, archeologici, artistici e storici);

— Urząd centralny dla dóbr archiwalnych (un Ufficio centrale per i Beni archivistici);

— Urząd centralny dla dóbr księgarni i instytutów kulturalnych (un Ufficio centrale per i Beni librari e gli Istituti culturali), obejmujący także płytotekę państwową;

— Dyrekcja generalna dla naczelných spraw administracyjnych i personalnych (una Direzione generale per gli Affari generali amministrativi e del Personale), obejmująca także Urząd Studiów (E. Lodolini, *Itinerari archivistici italiani* — Organizzazione archivistica, Roma 1977, pp. 5—6).

⁷ Dekret z 3 XII 1975, nr 805 zniósł (ha soppresso) Dyrekcję generalną Archiwów Państwowych (Direzione generale degli Archivi di Stato). Dyrekcja sama została zastąpiona przez Ufficio centrale per i Beni archivistici; pozostał generalny dyrektor (Direttore generale), którego funkcja w archiwach została potwierdzona. Zmieniła się jednak rola i zadania tej funkcji, która z zadania technicznego w archiwach została przeniesiona na zadanie administracyjne, określone w powyższym dekrete (Ibidem, p. 13).

Urząd Centralny dla mienia archiwalnego podzielony jest na 5 działów: I. Sprawy ogólne (Affari generali), II. Dokumentacja archiwalna (Dokumentazione archivistica), III. Archiwa niepaństwowe (Archivi non statali), IV. Technologia archiwalna (Tecnologia archivistica), V. Studia i publikacje (Studi e pubblicazioni). Cztery są rządzone przez pierwszych kierowników archiwów, a jeden przez funkcjonariusza administracyjnego.

Ciała towarzyszące Centralnemu Urzędowi i wspomagające go to: Inspektorzy generalni (Ispettori generali) w liczbie 4-ch i Doradcy ministerialni (Consiglieri ministeriali aggiunti), 2 osoby. Centralnymi natomiast organami kolegialnymi dla niego są: Komitet do spraw archiwalnych (Comitato di settore per i Beni archivistici), będący sektorem Rady narodowej dla dóbr kulturalnych i pomieszczeń (Consiglio nazionale per i Beni culturali ed ambientali) — 10 osób⁸ oraz Komisja do publikacji korespondencji hrabiego Cavoura (Commissione per la pubblicazione dei carteggi del conte di Cavour) — 13 osób.

Dochodzi do tego Centralna pracownia reprograficzna, konserwatorska i introligatori (Centro di Fotoreproduzione, Legatoria e Restauro).

Centralnemu Urzędowi podlega — jak już wspomniano — 135 archiwów państwowych (łącznie z ich sekcjami i Archiwum Centralnym)⁹.

Archiwa w miastach regionalnych są reprezentowane przez rady regionalne (Sovrintendenze archivistiche), zależne bezpośrednio od Ministerstwa Kultury, na równi z radami regionalnymi w poszczególnych resortach. W każdym mieście regionalnym istnieją 4 rady regionalne do spraw: 1. archiwalnych, 2. architektonicznych, 3. archeologicznych, 4. artystycznych i historycznych (galerie, muzea państwowe). Do spraw archiwalnych w całej Italii funkcjonuje 18 takich rad: w Ankonie (dla Marche), w Bari (dla Apulii), Bolonii (dla Emilii-Romanii), Cagliari (dla Sardynii), Florencji (dla Toskanii), Genui (dla Ligurii), Mediolanie (dla Lombardii), Neapolu (dla Kampanii), Palermo (dla Sycylii), Perugii (dla Umbrii), Peskarze (dla Abruzii i Molise), Potenzii (dla Basilikaty), Reggio Kalabrii (dla Kalabrii), Rzymie (dla Lacjum), Turynie (dla Piemontu i Valle d'Aosta), Trydencie (dla Trydentu-Górnej Adygi), Triescie (dla Friuli-Wenecji Julijskiej), Wenecji (dla Wenecji Euganejskiej). Te rady regionalne mają nadzór nad wszystkimi archiwami w danym regionie.

Organizacja państwowej włoskiej służby archiwalnej obejmuje w jednolitej całości wszystkie archiwa istniejące na terytorium państwa zarówno państwowe, jak publiczne i prywatne, które w myśl dekretu z 1963 roku należą do narodowego zasobu archiwalnego, wchodzą bo-

⁸ Dekret z 3 XII 1975, nr 805 zniósł wszystkie dotychczasowe centralne organy kolegialne (il Consiglio superiore degli Archivi, il Consiglio superiore delle Accademie e Biblioteche e il Consiglio superiore delle Antichità e Belle Arti), które zostały zastąpione przez jeden organ: Consiglio nazionale per i Beni culturali e ambientali, składający się z 91 członków pod przewodnictwem ministra. Ma w nim udział czterech archiwistów, wybranych przez kolegium. W Ionie Consiglio nazionale zostało ustanowionych pięć Komitetów-sektorów, z których jeden dla archiwów, jeden dla bibliotek i trzy dla zabytków starożytnych i sztuk pięknych (Ibidem, p. 10; zob. *Rassegna degli archivi di Stato*, XLII/1, 1982, p. 169).

⁹ Dane na dzień 30 IV 1983 — zob. *Rassegna degli Archivi*, op. cit., pp. 169 — 172.

Sieć archiwów państwowych pokrywa się z podziałem administracyjnym Republiki włoskiej obejmującej 91 prowincji (podzielonych na gminy) w obrębie 20 regionów (krajów historycznych). Należy zaznaczyć, że 5 regionów: Sycylia, Sardynia, Trydent-Górna Adyga, Friuli-Wenecja Julijska oraz Valle d'Aosta ma szczególną autonomię administracyjną, co nie jest bez znaczenia dla spójności więzi archiwalnej.

wiem w skład społecznych dóbr kulturalnych. Wyłączone są spod jej nadzoru tylko archiwa kościelne na podstawie art. 30 Konkordatu zawartego między Włochami i Stolicą Apostolską 11 II 1929 r. Archiwa włoskie należą więc bezpośrednio lub nie bezpośrednio do jednej jedynej administracji, która się tytułuje „*degli Archivi di Stato*”, lecz dla której archiwa państwowe są tylko częścią składową.

II. ZASÓB ARCHIWÓW WŁOSKICH

(rozmiar, zawartość, podziały, serie)

Ogrom i bogactwo materiałowe archiwów włoskich — zwłaszcza w siedzibach władz regionów — to najbardziej charakterystyczna ich cecha, która uderza każdego zwiedzającego. Przybliżony aktualny ich metraż przerasta kilkakrotnie największe archiwa polskie¹⁰.

Materiały tworzące archiwum są różnego rodzaju. „Składa się ono — pisze prof. Elio Lodolini¹¹ — z dokumentów pisanych, planów, map, rysunków, projektów. Także teksty audiowizualne charakteru dokumentowego stanowią materiał archiwalny, również eksponaty, gdy stanowią część integralną dokumentacji, modele dla wymagań dyplomowych albo uczestnictwa w konkursach, modele tkanin, guziki i tym podobne, które tworzą część integralną kontraktów dostaw materiałowych, książki i dzienniki sekwestracji etc.”. Tak więc są to wszelkiego rodzaju materiały archiwalne bez względu na technikę ich wykonania, powstałe w przeszłości i wytwarzane współcześnie w wyniku działalności naczelnych i terenowych organów władzy oraz administracji państwowej, samorządowej i prywatnej różnych urzędów, instytucji, spółek, towarzystw itp. w najrozmaitszych dziedzinach życia.

Najogólniej w zasobach włoskich archiwów dają się wyróżnić następujące wielkie ich okresy: archiwa dawne — mniej więcej do końca XVIII w. oraz archiwa XIX i XX w. W skład tych ostatnich wchodzi archiwa rządów państw obcych na Półwyspie Apenińskim (okupacji francuskiej, austriackiej); archiwum *Risorgimento* włoskiego (1815—1861); Archiwum Królestwa (1861—1946); archiwa faszystowskie 1862—1944 i republiki włoskiej od 1946 r. do czasów najnowszych.

Najwyraźniej podział na archiwa dawne i nowsze występuje w archiwach przechowujących akta dawnych republik włoskich (gmin albo komun włoskich), jak: we Florencji, Wenecji, Genui, Pizie, Sienie, Palermo¹². Podobnie zresztą przebiega linia podziału w archiwach o innym profilu zasobu, np. w Archiwum Państwowym w Rzymie. Obejmuje ono w zasadzie 3 działy: archiwum centralnych urzędów Państwa

¹⁰ Na przykład zasób Archiwum Państwowego we Florencji wynosił w 1984 r. 155 km długości półkowej, w tym 65 km uporządkowany, w Wenecji — 66 od 900—1956 r., Archiwum Centralnego — 60, Archiwum Państwowego w Rzymie — 56 km. Z zasobem poszczególnych archiwów zapoznaje ogólnie przewodnik drukowany po wszystkich archiwach włoskich (*Guida Generale degli Archivi di Stato Italiani*, Roma 1983, wyd. Ufficio Centrale per i Beni Archivistici). Pod koniec roku 1977 włoskie archiwa państwowe utrzymywały w dobrym stanie (*conservano*) milion pergaminów i 7 mln 600 tys. sztuk („*pezzi*”) archiwalnych ksiąg, poszytów, registrów, woluminów, o ogólnym metrażu 930 km długości półkowej, równej odległości Brennero od Sycylii (E. Lodolini, *Organizzazione archivistica*, op. cit., p. 16).

¹¹ E. Lodolini e R. Cosma, *L'Archivio e la ricerca — mostra didattica permanente*, Roma 1984, II wyd., pp. 36—37.

kościelnego dla Lacjum, Umbrii, Marche, Romanii, Awinionu, Benewentu i Bolonii; archiwum rzymskich urzędów peryferyjnych Państwa kościelnego; archiwum rzymskich urzędów prowincjonalnych, regionalnych, śródregionalnych Państwa włoskiego. A więc i tu cezura występuje wyraźnie na przełomie XVIII/XIX w. (Państwo kościelne zostało okresowo zniesione w 1809 r.).

Archiwum Rzymskie w rzeczywistości zachowuje istotną dokumentację wyprodukowaną przez urzędy centralne Państwa kościelnego, świecką i terytorialną, podczas gdy Archiwum Watykańskie, które ma siedzibę w Państwie Watykańskim, przechowuje dokumentację urzędów centralnych Kościoła, duchowną i ogólną¹³. Składa się ono też z licznych działów (grup) dawnych, jak: Segreteria dei Brevi II poł. XV w. (zał. 1), Regesta Vetera (XI—XIII w.), Regesta Nova (XIII—XVI), Collectio canonum, Liber censuum Sanctae Romanae Ecclesiae etc. oraz nowszych XVIII—XX wiecznych, nie wszystkich zresztą dotąd uporządkowanych¹⁴. Także Archiwum Centralne, aczkolwiek obejmuje akta dopiero od zjednoczenia Włoch, dzieli się na dawne Archiwum Królestwa, wydzielone z Archiwum Rzymskiego w 1953 r. i archiwalia centralnej administracji państwowej do chwili obecnej.

Dla celów praktycznych, użytkowych, zasób archiwów podzielony jest na serie, względnie sekcje, o układzie rzeczowym, a w ramach tego — chronologicznym.

Przykładowo prezentujemy tu szczegółowy przegląd zasobu Archiwum Państwowego w Rzymie z podziałem na grupy rzeczowe, który dał Armando Lodolini w swej pracy: „L'Archivio di Stato di Roma (Epitome di una Guida degli Archivi dell'Amministrazione Centrale dello Stato Pontificio)”, Roma 1960¹⁵. Są one w oryginalnym brzmieniu następujące:

- I. Collezioni (kolekcje) 996—1916; w tej grupie mieszczą się paesi stranieri (państwa obce), m.in. Polonia;
- II. Archivi gentilizi (archiwa wybitnych rodów) 1165—1891;
- III. Corporazioni religiose (korporacje religijne);
- IV. Archivio notarile (archiwum notarialne) 1365—1863—1899;
- V. L'Archivio camerale dell'A.S.R. (archiwum kameralne Archiwum Państwowego w Rzymie) 1431—1870;
- VI. Congregazioni e commissioni (kongregacje i komisje) 1696—1870—1880;
- VII. Istituzioni caritative (instytucje charytatywne) 1208—1902;
- VIII. Ordinamento giudiziario (trybunały) 1600—1870;
- IX. Presidenza, prefetture e congregazioni dicasteri (prezydentura, prefektury i kongregacje resortowe) 1592 (1520—1870);
- X. Il camerlengato e il tesorerato nell'epoca moderna (instytucje kredytowe w epoce nowoczesnej);

¹² Przykładem znany podział zasobu na działy w Archiwum we Florencji: antichi regimi, repubblica di Firenze: periodo mediceo, periodo lorenese, periodo napoleonico, restauratione...

¹³ E. Lodolini e R. Cosma, *L'Archivio e la ricerca*, op. cit., p. 16.

¹⁴ Krótką historię Archiwum Watykańskiego zawiera folder Martino Giusti pt. „L'Archivio Segreto Vaticano” (Estratto da *Il Vaticano e Roma Cristiana*), Libreria Editrice Vaticana 1975, pp. 24 (duży format 26×31), zaopatrzony w bibliografię. Opis zasobu Archiwum Watykańskiego, schemat jego układu, wykaz nazw, opracowali H. Fokciński i T. Zdziech, w: *Informations, Biuletyn Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych*, Rzym — Warszawa 1976, t. I.

¹⁵ We wstępie tej książki autor podaje charakterystykę tegoż Archiwum.

XI. Computisteria e depositaria generale della R.C.A. (rachunkowość i depozyteria główna Kamery Apostolskiej) 1630—1822;

XII. Prima Repubblica Romana e periodo Napoleonico (I republika rzymska i okres napoleoński) 1798—1845 (1798—1799 — prima republ. rom.);

XIII. Amministrazione ministeriale (Ministero delle Finanze 1814—1870, dell'Interno 1834—1870, delle Armi 1801—1870, dei Lavori Pubblici, di Grazia e Giustizia 1818—1867) — administracja ministerialna (ministerstwo finansów, spraw wewnętrznych, armii, pracy publicznej, łaski i sprawiedliwości);

XIV. Periodo costituzionale e Repubblica Romana del 1849 (1846—1850) (okres konstytucyjny i republika rzymska);

XV. Amministrazione territoriale (administracja terytorialna) 1830—1870.

II. ARCHIWA DAWNE

(rodzaje dokumentacji)

Największe znaczenie, znaczenie światowe, posiadają archiwa dawne, kryjące w sobie pamięć i prawdę o przeszłości ośrodków przodującej niegdys myśli politycznej, gospodarczej, naukowej, artystycznej.

Do takich ośrodków należały niewątpliwie wspomniane powyżej miasta — państwa zorganizowane w komuny miejskie o niezwykle sprężystej organizacji państwowej, prężnej gospodarce, wysokiej kulturze umysłowej i artystycznej. Dość wspomnieć, że republika wenecka już na przełomie X/XI w., po uwolnieniu się od wpływów Bizancjum, stała się największą potęgą morską w północnych Włoszech monopolizując łącznie z Genuą niemal cały handel między Wschodem a Europą Zachodnią i Środkową; że potężna flota wenecka miała decydujące znaczenie w organizowaniu krucjat, a u szczytu potęgi stanęła zwłaszcza po IV krucjacie (1202—1204), w wyniku której, po zdobyciu Konstantynopola przez krzyżowców, otrzymała 3/8 terytorium cesarstwa bizantyjskiego, na którym pozakładała swe kolonie w kluczowych punktach dróg śródziemno-czarnomorskich. Na przełomie zaś XIV i XV w. podporządkowała sobie większość miast włoskich na północnym wschodzie obsadzając w nich własnych podestów i kapitanów, a podczas długotrwałych wojen wenecko-tureckich (XV—XVIII w.) stała się mistrzem w organizowaniu sojuszków antytureckich w XVI—XVII w., co zbliżyło ją m.in. również z Polską (Liga Święta).

Nie mniej doniosłą rolę w historii Włoch odegrały komuny śródlądowe. Florencja sięgnęła po prymat w sferze kultury ducha, stała się ośrodkiem nauki i sztuki promieniującym na cały ówczesny cywilizowany świat, również w oparciu o bogactwo materialne (handel, kredyt, sukiennictwo).

Ale nie tylko powyższe osiągnięcia czy zdobycze zapewniły archiwom gmin specjalne miejsce wśród archiwów włoskich. To wyjątkowe usytuowanie zdobyły również kunsztem ich ustroju, będącego wzorem dla organizmów samorządowych dużej części Europy. Akta komun — w odróżnieniu od akt różnych instytucji, archiwów feudałów, rodzin, zawierających w pewnym sensie jednolity materiał badawczy — reprezentują całokształt życia społecznego, są wyrazem spraw wszystkich obywateli, należących do różnych klas i środowisk.

Zachowane z czasów świetności republiki weneckiej akta urzędowe i dokumentacja najwyższych jej władz zapoznają najlepiej z jej ustrojem, funkcją poszczególnych organów, życiem „społeczeństwa” weneckiego. Pozostałość ta, dotycząca spraw administracji ogólnej i prawodawstwa — to przede wszystkim dokumentacja kancelarii dożów (Cancellaria Ducale), parlamentu i senatu, a więc złote księgi praw, narad i uchwał, Rady Większej (Maggior Consiglio), złożonej z przedstawicieli rodów arystokratycznych, która od r. 1187 była najwyższym organem władzy; liber plegiorum Rady Mniejszej (Minor Consiglio), złożonej z przedstawicieli pozostałych grup ludności, kupców, rzemieślników; pisma urzędowe i uchwały senatu, który zajmował się sprawami zagranicznymi i koloniami, podzielonymi na posiadłości (possessione), jak: Terra, Mar, Arsenal, Taglie, Zecca, ... (wymiana jego pism z różnymi państwami i miastami, m.in. Egiptem, Konstantynopolem, Piotrogradem, Hiszpanią, Francją, Niemcami, również z Polską), następnie dokumentacja dyplomatyczna Rady Dziesięciu (Consiglio dei X), 10-cio osobowej signorii, która tworzyła właściwy rząd, akta sądowe Rady Czerdziestu (Quarantia) i podległych jej kolegiów, akta policyjne, prawne, m.in. Codex Tarvisinus — zbiór przepisów prawnych z lat 996—1318, finansowe, akta różnych kolegiów, komisji.

Osobne działy (serie) stanowią: akta pełnomocnika kościoła św. Marka, akta cechowe, zasługujące na specjalną uwagę ze względu na wielkie znaczenie ekonomiczne i handlowe komun, instytucji kredytowych, ilustrujących przejawy życia ekonomicznego, archiwa własne ambasadatorów, archiwalia instytucji charytatywnych, korporacji religijnych, bulle i akta kurii rzymskiej, akta notarialne.

Dokumentacja państwowa komuny florenckiej — to przede wszystkim statuty republiki (Statuti del comune di Firenze) w ilości 47-miu z lat 1200—1415, statuty rad miejskich z dominacją Florencji, archiwa rodziny książąt Medyceuszów panujących we Florencji przez 3 wieki. Zwarte serie tworzą akta signorii, izb handlowych (camere di commercio), akta sądowe, policyjne, wojskowe, podatkowe od dóbr i zarobków, szpitalne, notarialne, Uniwersytetu, stanu cywilnego, korporacji religijnych, a zwłaszcza akta rodów, rodzin, osób i dokumentów pergaminowych.

Archiwa dawne — to oczywiście nie tylko archiwa komun. Wybitne miejsca wśród nich zajmują: Archiwum Watykańskie, archiwa władców królestw i księstw, wielkich feudałów włoskich okresu średniowiecza, archiwa kościelne, bazylik, klasztorów, opactw i inne.

a. DOKUMENTY PERGAMINOWE I INNE

(pochodzenie, rodzaje, język, pismo, materiał piśmienny)

Najstarsze i najcenniejsze archiwalia we wszystkich dawnych archiwach włoskich — to dokumenty pergaminowe, a także pisane na innym materiale. Stanowią one ogromny procent ich zawartości, a sięgają swymi początkami VIII w. Według przewodnika ilość ich w Archiwum florenckim wynosi 144574; najstarszy pochodzi z 726 r. (akt darowizny na rzecz jednego monasteru z podpisem Camaldoli). Wyprzedza go w dacie tylko dokument archiwum biskupiego w Luce z r. 713 i w Pizie z 720. Archiwum w Rzymie posiada ich ponad 23000 od w. IX poczynając. Najstarsze dokumenty Archiwum Watykańskiego sięgają też IX w. Archiwum dyplomatyczne (Archivio Diplomatico) w Archiwum Waty-

kańskim nie stanowi — w odróżnieniu od innych archiwów — jednego zbioru chronologicznego dokumentów. Tworzą go różne kolekcje, więcej lub mniej obfite, powstałe często z mieszanych materiałów (pergaminy, akta, fascykuly, woluminy etc.), różnej proveniencji i znaczenia. Wśród tych są m.in. takie, jak: Instrumenta Miscellanea, kolekcja złożona z 8000 dokumentów, od w. IX począwszy dla okresu ponad tysiąca lat, „Fondo Veneto” licząca 17000, inna znowu obejmująca 3000 dokumentów.

Wkład poważny do dyplomów Archiwum Watykańskiego przyszedł z Archiwum Zamku św. Anioła (dall'Archivio di castel sant'Angelo)¹⁶ — 8500 dokumentów, zbiór najbardziej cenny: przywileje, dyplomy, kodeksy i listy monarchów, akta uroczyste papieży, traktaty międzynarodowe i pisma ważne historycznie. Wśród tych sławny zbiór złotych pieczęci, najbogatszy w świecie: 69 to dokumenty ze złotymi bullami papieskimi, począwszy od cesarza Fryderyka I Barbarossy (1164) do Karola VII króla Sycylii (1739). Są wśród nich dokumenty królów hiszpańskich z pocz. w. XVI z przywieszonymi pieczęciami z litego złota, o wadze ok. 1 kg. Są i pieczęcie złote skromniejsze z odnośnymi dokumentami, np. Fryderyka II, króla Sycylii i imperatora, Ottokara I, króla Czech, z okresu pontyfikatu papieża Honoriusza III (1212—1219 i 1217 r.)¹⁷, złota bulla w kształcie pudełka (scatola), zawierająca pieczęć woskową Karola VII, króla Obojga Sycylii; pieczęć ta jest przywieszona do dokumentu na inwestyturę Królestwa, nadaną przez papieża Klemensa XII — z datą 9 IV 1739 r.¹⁸ Niektóre są z dodanymi bullami srebrnymi w formie pudełka, pochodzą z lat 1664—1803.

Te i inne sławne cymelia Archiwum Zamku św. Anioła, jak m.in. dokument Ottona I, Konkordat Wormacki z 1122 r., zawarty między papieżem Kalikstem II a cesarzem Henrykiem V, który zakończył sukcesem papieżstwa I okres sporu między cesarstwem i papieżstwem o inwestyturę świecką duchowieństwa, 3 listy w formie rulonu cesarstwa bizantyńskiego Komneni (lata panowania tej dynastii w Bizancjum 1081—1185), listy pisane do papieża przez władców różnych państw orientalnych w wiekach XII—XIV, dekret unii Kościoła greckiego z łacińskim wydany na soborze we Florencji (1439), list uroczysty (solenne) z 1 III 1530, w którym papież Klemens VII potwierdza koronację cesarza Karola V, dokonaną wcześniej w lutym w Bolonii (jeden z bardzo rzadkich dokumentów papieskich ze złotą pieczęcią)¹⁹, adres panów angielskich do Klemensa VII dla otrzymania unieważnienia pierwszego małżeństwa Henryka VIII (1530) z 85 podpisami i pieczęciami w czerwonym wosku²⁰, list cesarzowej chińskiej Heleny, nawróconej chrześcijanki, do Inocentego X (1650, napisany na jedwabiu), ratyfikacja zręczenia się tronu przez królową szwedzką Krystynę (1654; z podpisami i 306 pieczęciami w czerwonym laku członków parlamentu szwedzkiego) (zał. 2)²¹, list cara Aleksieja Michajłowicza Romanowa do papieża Kle-

¹⁶ Różne były miejsca przechowywania w ciągu dziejów archiwum papieskiego. Zmieniały się one wraz ze zmianą rezydencji papieży. Po utworzeniu w r. 1610 przez Pawła V Archiwum Watykańskiego następowało przemieszczanie partiami akt papieskich z zamku św. Anioła. Ostateczne scalenie archiwum papieskiego na Watykanie nastąpiło ok. 1799 r.

¹⁷ Archivio Segreto Vaticano, A. A. Arm. I—XVIII, 4458 e 634.

¹⁸ Ibidem, 560.

¹⁹ Ibidem, 253.

²⁰ Ibidem, 498 a.

²¹ Ibidem, A. A. Arm. C, 1224.

mensa X (Moskwa, 21 XI 1672)²², czy wreszcie liczne bulle papieskie adresowane do duchowieństwa polskiego²³.

Osobną kartę należałoby poświęcić opisowi dyplomów przechowywanych w Archiwum Florenckim. Szczególną uwagę zwracają tam: inwentarz króla Filipa Pięknego z 1309 r., dyplom Karola V z 1379 r. z przepiękną pieczęcią, dokumenty pisane pismem orientalnym na liściach z palmy, na wosku i inne.

Waga, znaczenie i bogactwo tej formy dokumentacji archiwalnej na terenie italskim domaga się rozpatrzenia jej w różnych aspektach. Pomocną okazuje się tu cytowana już praca prof. E. Lodolini „Archivio e la ricerca”, traktująca m.in. o języku, piśmie, formie, dacie, materiale piśmiennym dokumentów, znajdujących się w archiwum Państwa kościelnego.

Państwo kościelne — pisze wspomniany autor — aż do końca XVIII w. było państwem wielonarodowościowym (plurinazionale), w którym obejmowało narody z językiem włoskim i językiem francuskim. Języki, w których zostały napisane dokumenty, które tworzą Archiwum Państwowe w Rzymie, są przede wszystkim łacińskie. Dokumenty wyprodukowane na terytorium Awinionu, oprócz języka włoskiego lub łacińskiego, mogą być napisane także we francuskim. Czasem trzy języki występują w tym samym dokumencie (włoski, łaciński, francuski). Większą część dokumentów okresu, w którym Lacjum i Umbria były zjednoczone z imperium Francji (1809—1813), jest w języku francuskim albo dwujęzycznym. W języku francuskim i włoskim jest np. dekret Napoleona z 17 V 1809 r., który zniósł Państwo kościelne. W języku hebrajskim redagowali dokumenty Żydzi rzymscy.

W Archiwum Państwowym Rzymskim można znaleźć dokumenty w innych językach europejskich i pozaeuropejskich. W czasie wojen sukcesyjnych gromady różnych narodowości napłynęły do neutralnego Państwa kościelnego. Podczas wojny sukcesyjnej hiszpańskiej (1702—1714) odbywały się liczne przemarsze oddziałów wojskowych niemieckich do Królestwa Neapolu. Pokwitowania dla nich, którzy nie znali języka włoskiego, pisane były w języku niemieckim albo międzynarodowym — w łacińskim. W obszarach o wpływach bizantyjskich używano w dokumentacji języka greckiego, zachowanego w okresie średniowiecza. Do Kamery Apostolskiej wpływały denary dziesięcinne od różnych narodów, które w korespondencji używały własnych języków. Państwo kościelne było zainteresowane w koalicji przeciwtureckiej z różnymi potęgami zagranicznymi. Misje rozpowszechniające się we wszystkich częściach świata, były drogą, którą przybywały do Rzymu także dokumenty w językach odległych krajów (np. Chin). Były zresztą i inne powody wymiany dyplomatycznej Rzymu ze światem²⁴. Niekiedy była to zresztą

²² Ibidem, Fondo Segreteria di Stato, Principi, ff. 218—219.

²³ Wydawnictwo ich zapoczątkowali J. S. Kurasowie pt. „Bullarium Poloniae”, I, 1000—1342, Ecole Francaise de Roma, Romae 1982 (Bulle papieskie jako źródło do dziejów Polski).

²⁴ Przesyłka kolumn z masy alabastrowej, darowanych papieżowi przez zastępcę króla Egiptu Mehemeta Ali i przeznaczonych do dekoracji bazyliki św. Pawła, potwierdzona została dokumentem w języku arabskim, wystawionym w Rosetta (Egipt) 1841. Dar dostarczony z okazji prowadzonych badań naukowych pod dowództwem Aleksandra Cialdi na okręcie „Fedelta”, który popłynął Nilem aż do Assuanu (E. Lodolini e R. Cosma, L'Archivio e la ricerca, op. cit., p. 25).

List w języku hiszpańskim, wystawiony w Buenos Aires w 1854 r., w którym rząd argentyński domaga się uwolnienia Silvino Olivieri, więzionego w Rzymie z motywów politycznych (Ibidem, p. 26).

zwykła wymiana informacji w różnych sprawach między Państwem kościelnym a państwami obcymi²⁵. Konsule papiescy za granicą przekazywali różne dyspozycje, postanowienia lokalne, np. o treści handlowej, które mogły interesować kupiectwo i żeglugę Państwa kościelnego, zwykle w języku włoskim albo i w innym (katalońskim, niderlandzkim, norweskim, ruskim). Dokumenty są pisane niekiedy dialektem miejscowym — stąd przedstawiają trudności językowe.

W różnych alfabetach pisane dokumenty wymagają znajomości paleografii łacińskiej, paleografii greckiej, arabskiej, słowiańskiej etc. Ponieważ większa część dokumentów jest pisana językiem łacińskim — szczególne znaczenie ma paleografia łacińska.

Pismo dokumentów reprezentuje liczne warianty, a w konsekwencji trudności w czytaniu. Najstarsze dokumenty są pisane kursywą, płynnym pismem, niełatwym w czytaniu, w jakim został napisany najstarszy dokument w Archiwum Państwowym w Rzymie z 883 r. (donacja dóbr dla klasztoru di S. Maria fuori Porta w Faenzy przez Giovanni, gastaldo i jego syna Domenico, archidiakona).

Dokumenty są pisane ręcznie, drukowane lub pisane na maszynie (od początku naszego stulecia). Kształt i wymiar ich jest różny. Zazwyczaj są one luźne, ale spotyka się zszyte w księgi (registri) lub poszyty (filze).

Materiał, na którym pisano dokumenty, jest różny: deska z drzewa albo gliny (argilla), włókno (fibra), liść (folgie), tkanina (stoffa), papirus, papier (papiro), pergamin (pergamena).

Archiwa włoskie są bogate w wielkie kolekcje tłoków pieczętnych i luźnych pieczęci (627 we Florencji) w odróżnieniu od archiwów polskich, które posiadają nieliczne tylko tłoki, a pieczęcie są związane z dokumentami i aktami.

b. AKTA DYPLMATYCZNO-POLITYCZNE

Spośród licznych sekcji akt, na które dzielą się zasoby dawnych archiwów włoskich, a zwłaszcza spuścizn komun, do najbardziej reprezentatywnych należą dokumenty i akta dyplmatyczno-polityczne. Są one też chyba najbardziej atrakcyjne i szczególnie interesujące dla Polaka, m.in. ze względu na obfitość w polonika. Materiały te zapełniają w dużej mierze głównie archiwa panujących rodów.

Archiwum Medyceuszy we Florencji (Archivio Mediceo del Principato) z lat 1532—1737, zespół akt po Wielkim Księstwie Toskańskim ze stolicą Medyceusów (starsza linia Medyceuszy rządziła we Florencji od r. 1434)²⁶, z ogromem korespondencji urzędowej i prywatnej, jest wyrazem szerokiego zainteresowań politycznych, gospodarczych i kulturalnych Medyceusów. Odzwierciedla ono liczne stosunki, jakie Medyceusze podtrzymywali z poszczególnymi dworami panującymi, często z nimi skolligaceni, szczególnie z dworem francuskim i habsburskim. W centrum dworu toskańskiego, stanowiącego podstawę panowania książąt Medy-

²⁵ Na przykład list wystawiony w Nowym Jorku w 1858 r. (w języku angielskim) przez przewodniczącego Komisji ogrodów publicznych, w którym żąda on kopii regulaminu miejsc publicznych, ogrodów i życia roślin w Rzymie (Ibidem).

²⁶ Archiwum to posiada inwentarz drukowany wraz z indeksem rzeczowym, stąd łatwo zapoznać się z treścią i rodzajem jego dokumentacji. Omawia je szczegółowo W. Maciejewska w „Polonika w Archiwum Państwowym we Florencji” (Archeion, t. 54, 1970, s. 155—163).

ceuszy, znajdowały się sprawy tureckie i mołdawskie oraz moskiewskie i polskie. Sprawy te były związane z polityką papieską, habsburską, a także z polityką państwa polskiego.

Po Medyceuszach republika florencka przeszła w ręce Lorenów. Do nich więc należał akta po roku 1736.

Bogactwo dokumentacji dyplomatycznej w archiwach włoskich, w skład której wchodzi również w dużej mierze dokumenty pergaminowe, przerasta możliwości opisu jej na tym miejscu. Można co najwyżej zasygnalizować niektóre jej partie. Obfitość jej tłumaczy się tym, że właśnie na terenie Italii rodzi się w latach następnych, po pokoju w Lodi i powstaniu tzw. Ligi włoskiej (1454—1494), nowożytna dyplomacja. Dyplomacja włoska od połowy w. XVI do końca XVII, wszechstronnie rozwinięta, posiadała szerokie powiązania międzypaństwowe, toteż przechowywane po niej materiały mają pierwszorzędną znaczenie i dla polskich zagadnień historycznych. Największy europejski zbiór korespondencji dyplomatycznej (listy i relacje ambasadorów akredytowanych, korespondencja władców, wielkich feudałów włoskich, księcia z panującymi) posiadają archiwa w Rzymie, Wenecji, Florencji i innych komunach włoskich, które w sztuce dyplomatycznej najbardziej zasłynęły.

Choć republika wenecka zakończyła swój żywot w 1797 r. — mit jej wielkości w sztuce dyplomatycznej pozostał do dziś. W r. 1982 (26 VI—26 IX) Archiwum Państwowe w Wenecji zorganizowało wystawę zatytułowaną „Aspetti e momenti della diplomazia veneziana” (Aspekty i momenty dyplomacji weneckiej). Wystawa ta miała za zadanie podkreślenie znaczenia (wielkości) Wenecji w świecie w sztuce właściwego prowadzenia i utrzymania stosunków między państwami. Pierwszy jej dział nosił tytuł „Dyplomacja chlubą Wenecji” (La diplomazia una gloria di Venezia). W Katalogu tej wystawy, we wstępnej jej prezentacji, czytamy: „Dyplomacja wenecka była wzorem dla innych państw, instrumentem absolutnie doskonałym i taka doskonałość jej sprawdza się w dokumentach... (La diplomazia veneziana fu uno strumento assolutamente perfetto, modello agli altri stati, e tale perfezione ha riscontro nei documenti...). Dokumenty te zawierają pożyteczne elementy do odtworzenia historii poszczególnych państw od Austrii do Anglii, od Francji do Szwajcarii, od Węgier do Polski...” — co rzeczywiście jest sprawdzalne²⁷.

Podobnie sprawy te przedstawiały się na terenie Rzymu. Archiwum Państwowe w Rzymie, archiwum centralne Państwa kościelnego (L'Archivio di Stato in Roma, archivio centrale dello Stato pontificio) przechowuje dokumentację Państwa kościelnego, obejmującego liczne terytoria w Italii (Lacjum, Umbria, Marche, Emilia-Romania, Kampania) oraz we Francji (aż do końca XVIII w.) Awinion, Carpentras i Venasque, które było na swój czas potęgą zainteresowaną w koalicji przeciwtureckiej z różnymi mocarstwami, utrzymywało kontakty niemal z całym światem, jak to starano się wykazać przy omawianiu jego dokumentów.

Należy zauważyć, że nie tylko archiwa panujących rodów, ale i archiwa wielu innych wybitnych feudałów, a także rodzin o niższej randze społecznej zawierają niekiedy, obok dokumentów prywatnych, także państwowe o charakterze dyplomatycznym. Sprawując różne funkcje

²⁷ „Aspetti e momenti della diplomazia veneziana”. Mostra documentaria. 1982 (wyd. staraniem M. F. Tiepolo i współpracowników), p. 9.

polityczne członkowie tych rodzin z przyzwyczajenia przenosili dokumentację publiczną do swoich archiwów prywatnych. Przewodnik po Archiwum florenckim wymienia całą galerię rodzin i osób z pozostawioną przez nie różnorodną prywatną i publiczną spuścizną aktową. Na wyróżnienie zasługuje bogaty zbiór materiałów rodziny Strozzi (XV—XVI w.), archiwa familii: Accolti, Alessandri Antinori, Asburgo Lorena, spuścizn prywatnych: Bardi, Galilei, Guicciardini, Mazzei Vittorio, Mazzoni, Pasquali, Poggi Giuseppe, Riccardi. Akta rodzinne podzielone są we Florencji na 5 serii w zależności od rozgałęzienia rodzin. Wyróżniają się tzw. księgi szlachty zanej z XVIII w.

Wyróżniające się rody w Wenecji — to Contarinich, Tiepolich i inne niezwykle bogate w dokumenty pergaminowe.

Jak wspomniano nie tylko komuny, ale wszystkie stare archiwa obfitują w akta rodzinne. Oczywiście lwią część ich zawartości stanowią materiały stricte rodzinne, genealogiczne, akta dotyczące administracji latyfundiów — spotkać w nich jednak można często dokumenty o charakterze dyplomatycznym. Znane są archiwa rodzin patrycjuszki rzymskich w Archiwum Watykańskim, jak: Boncompagni, Borghese, Della Valle-Del Buffalo, Patrizi-Montoro, Rospigliosi, Ruspoli. Liczne kolekcje przechowywanych tam zbiorów noszą nazwę od ich inicjatorów albo poprzednich właścicieli, jak: Albani, Bolognetti, Carpegna, Confalonieri, Garampi, Pio, Santini, Spada²⁸.

W Archiwum Centralnym szczególne znaczenie wykazują archiwa rodzin: Depretis, Ricasoli, Crispi, Giolitti; setki korespondencji takich osobistości, jak: Bodrevo Emilio, Marzio Cornelio, Nitti Francesco, Morgari Oddino, Volpi di Misurata Giuseppe, Graziani Rodolfo²⁹.

c. AKTA NOTARIALNE, SĄDOWE

Wszystkie większe włoskie archiwa państwowe są w zasobnym posiadaniu historycznych akt notarialnych. Archiwa notarialne we Włoszech mają starą tradycję, sięgającą epoki rzymskiej. Rozwój urzędów notarialnych wykształcił się w pełni zwłaszcza w komunach włoskich. Zarządy miast miały pieczę nad aktami notarialnymi oraz przejmowały je w razie śmierci notariusza i braku legalnego następcy. Protokoły notarialne, sporządzone według ustalonych norm i formuł, posiadały charakter publicznych aktów prawnych. Obejmują one prawie całokształt spraw sądowych cywilnych, jak: kontrakty, dotacje, testamenty. Archiwa notarialne zawierają ciekawy materiał do historii prawa, ekonomii, genealogii, handlu, stosunków polityczno-społecznych. Akta te, pochodzące z kancelarii licznych notariuszy, ułożone są alfabetycznie według ich nazwisk. Ze względu na swą wagę i bogactwo wymagają osobnego potraktowania.

Jak już wspomniano, na mocy ustawy z 22 XII 1939 r. powstały pododdziały archiwów państwowych, utworzone specjalnie dla opieki nad aktami notarialnymi w miejscach, gdzie nie było archiwum państwowego.

Na szczególną wzmiankę zasługują akta dawnych magistratur sądowych, akta sądów przysięgłych (corte di assise). W Archiwum floren-

²⁸ M. Giusti, *L'Archivio Segreto Vaticano*, op. cit., p. 20.

²⁹ *Archivio Centrale dello Stato — Estratto dal volume I della Guida Generale degli Archivi di Stato Italiani*, Roma 1981 (wyd. staraniem P. Carucci i współpracowników), pp. 243—259.

ckim zwraca uwagę księga wyroków sądowych z XII i XIII w., w której m.in. zapisany jest wyrok na Dantego, znanego poetę włoskiego, autora „Boskiej Komedii”, wyrzuconego z Florencji w 1302 r. po wygnaniu gibelinińskiej opozycji przez gwelfów.

2. ARCHIWALIA XIX—XX WIEKU

Panujący we Włoszech pod koniec XVIII w. układ polityczny i terytorialny zburzony został — jak wiadomo — przez rewolucję francuską. Archiwalia władz i urzędów państw obcych (francuskich, austriackich) po upadku dawnych republik nie mają już większego znaczenia międzynarodowego. Przeważnie zgrupowane zostały tematycznie okresami w akta administracyjne, finansowe, wojskowe, sądowe, akta katastralne z epoki Napoleona, akta austriackie z 1846 r., kolekcje dokumentów i druków oraz inne.

Rozgłos światowy nadają aktom dopiero ruchy narodowo-wyzwoleńcze, dążenia zjednoczeniowe okresu włoskiego Risorgimento, które wkrótce po restauracji starego porządku przez Kongres wiedeński ogarnęły swą falą Europę i Amerykę łacińską.

Wszelkie materiały archiwalne organów centralnych państwa od jego zjednoczenia (oprócz Ministerstwa Spraw Zagranicznych, które utworzyło własne Archiwum historyczne, i Ministerstwa Obrony) zachowuje Archiwum Centralne w Rzymie. Tam przechowuje się Archiwum Królestwa, archiwa faszystów i gromadzi akta Republiki włoskiej od 1946 r. Zawiera więc ono dokumentację o szczególnym znaczeniu: oryginały ustaw i dekretów państwowych (m.in. konstytucję republiki włoskiej) od r. 1861, dochodzenia parlamentarne (inchieste parlamentari), Rady Państwa, akta organów kontrolnych administracji państwowej (la corte dei conti), akta Dworu Królewskiego (rejestry stanu cywilnego), Rejestru Heraldycznego, Sekretariatu Generalnego prezydenta republiki, Prezesa Rady Ministrów, Rady Ministrów i różnych ministerstw, akta trybunałów cywilnych i wojskowych, akta różnych komisji (włosko-francuskiej, włosko-jugosłowiańskiej), archiwa faszystów, Komitetu Centralnego Wyzwolenia Narodowego, archiwa rodzin i osób, spuścizny po wybitnych politykach (Giacomo Matteotti, Garibaldi, Ugo la Malfa, Carlo Levi), archiwa różne, zbiory i miscellanea, archiwa fotograficzne i mikrofilmowe³⁰.

Na szczególną uwagę zasługują archiwa faszystowskie. Zawartość ich stanowi 207 paczek dokumentów z lat 1862—1944. Są to dokumenty oryginalne i kopie, fotografie, ulotki, manifesty, dzienniki, protokoły, korespondencja etc., pochodzące z archiwów prywatnych, z archiwów partii, z urzędów publicznych. Jest to dokumentacja, która — jak się mówi — stanowi pokaz rewolucji faszystowskiej (dokumentacja Dyrekcji Narodowej Partii Faszystowskiej, Wielkiej Rady faszyzmu, akta republiki faszystowskiej, Sekretariatu przywódcy republiki, szefa rządu (capo del governo) i wodza partii (duce del fascismo). Korespondencja Sekretariatu zawiera serię autografów przywódcy. Seria zwana „carte della valigia” obejmuje dokumenty, które Mussolini nosił ze sobą do momentu aresztowania. Dokumentacja ta i jej podobna została zmikrofilmowana przez sprzymierzeńców do końca wojny i dotąd istnieje jedna seria mikrofilmu w Waszyngtonie, a druga w Oksfordzie.

³⁰ Szczegółowy wykaz dokumentacji przechowywanej w Archiwum Centralnym zamieszcza cytowany Ekstrakt z Przewodnika Generalnego.

Archiwa faszystowskie przechowują też akta wyprzedzające okres dyktatury faszystowskiej, a więc dokumentację pracy i posiedzeń partii, akta z okresu Risorgimento, różnego rodzaju zbiory i kolekcje³¹.

Zasób Archiwum Centralnego pochodzi z lat od 1815 do czasów obecnych. Akta z ministerstw napływają co 5 albo co 10 lat. Do ich inwentaryzacji używa się komputera.

3. STAN ZACHOWANIA AKT, FORMA ZEWNĘTRZNA, ICH UKŁAD I PRZECHOWYWANIE

W archiwach włoskich zauważyć można dużą niekompletność w zasobie, spowodowaną na przestrzeni dziejów różnymi klęskami elementarnymi (pożary, powódzie), a zwłaszcza niszczycielskimi wojnami wewnętrznymi i z wrogiem zewnętrznym, bądź też zaniedbaniem i złym prowadzeniem. Dość wspomnieć o spalonym doszczętnie przez Niemców podczas II wojny światowej archiwum Andegawenów w Neapolu, archiwum słynnego opactwa Monte Cassino, o ogromnych ubytkach w archiwach dawnych. Inspekcje archiwów komun, przeprowadzone przez nadzory archiwalne (Soprintendenze) po II wojnie światowej, wykazały ogromne straty wśród zasobu aktowego i niedostateczną dbałość personelu urzędów samorządowych o własne archiwa. Pojawiły się więc liczne przepisy państwowe, zmierzające do ochrony i kontroli archiwów gmin, dokumentacji przedsiębiorstw oraz instytucji państwowych i prywatnych.

Zachowane przecież ogromne ilości archiwaliów przechowywane są w licznych, w setki tysięcy idących salach magazynów na ogół widnych, przewiewnych, niekiedy nowocześnie urządzonych. Akta przeważnie oprawne w białą skórę lub pergamin albo ujęte w płócienne teki, starannie oznakowane, stoją na półkach pionowo; są dobrze zachowane, względnie dobrze odrestaurowane. Poszczególne pomieszczenia magazynowe zawierają zazwyczaj jednorodne akta, mają swoje numery, z których każdy posiada do 13 rzędów regałów, oznaczonych cyfrą rzymską (tak jest w Archiwum Państwowym w Rzymie). Należy tu zaznaczyć, że różne są systemy i rodzaje wyposażenia pomieszczeń magazynowych w budownictwie archiwalnym we Włoszech. Obok archiwów zbudowanych według nowoczesnych systemów budownictwa archiwalnego, jak: w Mediolanie, Udine, Weronie, Rzymie — kilka najznacześniejszych, jak: Archiwum Państwowe w Rzymie, Wenecji, Neapolu, Watykanie mieści się dotąd w starych poklasztornych budynkach lub dawnych pałacach³², zaadaptowanych do celów archiwalnych wzorem nowo budowanych. W Archiwum Watykańskim, ustawione w parterowych magazynach regały stalowe, podzielone są metalową podłogą na dwie kondygnacje po

³¹ Ibidem, p. 240.

³² Archiwum Państwowe w Rzymie, istniejące od r. 1871, zajmuje pomieszczenie w starym Palazzo della Sapienza przy Corso del Rinascimento (40-00186 Roma, tel.: 06/655234-6543823-6561902). Archiwum w Wenecji mieści się w centrum miasta obok kościoła S. Maria Gloriosa dei Frari, tuż nad kanałem (Frari 3002, tel.: 041/25406-22281) i zajmuje pomieszczenia dawnego konwentu pod tym samym wezwaniem, również szkół S. Antonio i dei Fiorentini, od roku 1875 też konwentu S. Nicolo della Zatuga i inne jeszcze lokale. Archiwum w Neapolu zajmuje od przeszło 100 lat pobenedyktyński gmach klasztorny przy Via del Grande Archivio. Archiwum Watykańskie mieści się w skrzydle pałacu watykańskiego w dawnych pomieszczeniach muzeum (Citta del Vaticano tel.: 6933314; Scuola Vaticana di Paleografia, Diplomatica e Archivistica, tel.: 6983595).

około 2,5 m wysokości. Spotyka się też jeszcze relikty dawnych urządzeń, np. w Archiwum we Florencji⁸³, które jest w trakcie przeprowadzki do nowego budynku. Dotychczasowe pomieszczenia posiadają bardzo wysokie kondygnacje, z trudem dociera się do zbiorów na górnych półkach z wysokich drabin, regały przeważnie drewniane, przyściennie wysokie zamykane szafy drewniane, mnóstwo najrozmaitszych gablot, skrzyń, pak, kartonów i wiązek ze zbiorami, rozmieszczonych w bardzo obszernych salach magazynowych.

Nowe budynki archiwalne, z różnymi zresztą odstępstwami od panujących w literaturze założeń teoretycznych, dzielą się niekiedy (np. w Weronie) na zabudowę administracyjną i magazynową. Magazyn to olbrzymia hala wypełniona stalową konstrukcją regałów o kilku kondygnacjach. Konstrukcja ta spoczywa na ustawionych gęsto obok siebie stalowych słupach. Poszczególne kondygnacje rozdzielają stalowe podłogi co 2,5 m; taką też wysokość mają kondygnacje regałów o 5—6 półkach, w zależności od formatu akt.

KSIEGOZBIORY

Uzupełnienie zasobu aktowego w archiwach włoskich stanowią zasobne biblioteki. Mimo charakteru wewnętrznego tych księgozbiorów oddają one poważne usługi przy pracach archiwalnych i historycznych, licznie udostępniane zwłaszcza w czytelniach naukowych.

Biblioteka Archiwum Centralnego, założona w 1953 r., liczyła w 1981 r. (zob. Estratto, s. 1) 144500 sztuk książek, broszur, dzienników i czasopism. Gromadzi ona książki z historii współczesnej i historii administracji publicznej. Przechowuje zbiory druków ustaw i dekretów sprzed zjednoczenia oraz italskich, zbiory biuletynów urzędowych ministerstw. Wśród kolekcji specjalnych, pamiątkowych na nadmienienie zasługują: kolekcja Mussoliniego, kolekcja Bixio oraz importowane zbiory gazet i broszur emigracji antyfaszystowskiej. Biblioteka Archiwum we Florencji liczyła według przewodnika z 1983 r. 17418 woluminów, broszur 11337, inkunabułów 5.

Odórny charakter i wyjątkową pozycję wśród bibliotek włoskich, a nawet świata, posiada Biblioteka Watykańska (Biblioteca Apostolica Vaticana) z przebogatymi zbiorami (ponad 200 tys. wielojęzycznych tomów druków, wśród których sporo prac polskich uczonych). Biblioteka zawiera papiirusy egipskie, greckie, rzymskie, kodeksy dyplomatyczne, Homera, Platona, Tacyta, biblie, 7 tys. inkunabułów, 100 tys. rękopisów, również sprzed n.e.⁸⁴

III. ZADANIA (DZIAŁALNOŚĆ) WŁOSKIEJ ADMINISTRACJI ARCHIWALNEJ

Administracja włoskich archiwów państwowych ma następujące zadania (compiti)⁸⁵:

1. utrzymanie w dobrym stanie (conservazione) materiałów archiwal-

⁸³ Archivio di Stato di Firenze, Piazzale degli Uffici, tel.: 055/211629, 263809, 292058

⁸⁴ Rys historyczny tej Biblioteki, jej zasoby, zamieszcza Biuletyn Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych, Rzym—Warszawa 1980, t. II.

⁸⁵ W oparciu o dekret z 30 IX 1963 r., nr 1409. Ustawa z 1975 r. nie poczyniła zmian w tym zakresie (E. Lodolini, Organizzazione archivistica, op. cit., pp. 7 8. 13.—16).

nych (termin, który obejmuje zabezpieczanie, porządkowanie, inwentaryzację, wartościowanie i udostępnianie dokumentów państwa włoskiego, a w szczególności państw włoskich przed zjednoczeniem Włoch, od średniowiecza do XX w.);

2. nadzór (sorveglianza) nad produkcją, organizacją i konserwacją dokumentów w urzędach administracyjnych i sądowych państwa, centralnych i prowincjonalnych;

3. dozór (vigilanza) nad archiwami niepaństwowymi, publicznymi i prywatnymi;

4. opieka (tutela) nad dokumentami własności państwowej i przedsiębiorstw publicznych, które się znajdują w bezprawnym używaniu poza archiwami i urzędami państwowymi oraz poza archiwami przedsiębiorstw;

5. badanie naukowe (ricerca scientifica);

6. funkcja dydaktyczna (funzione didattica) w przedmiocie archiwistyki, paleografii i dyplomatyki (w szkołach archiwalnych).

AD 1a. DZIAŁALNOŚĆ TECHNOLOGICZNA ARCHIWÓW

(ochrona, zabezpieczanie i konserwacja dokumentów)

Obsługę technologiczną archiwów sprawuje Centrum Fotoreprodukcji, Introligatorni i Renowacji w Rzymie i 40 oddziałów (sezioni) fotoreprodukcji, spośród których 20-tu przysługuje pracownia introligatorni, a 10-ciu także pracownia odnowy dokumentów³⁶. Obsługa ta rozpoczęła działalność około 1950 r. w Archiwum Państwowym w Rzymie, lecz stawała się dość szybko autonomiczna. Ma ona następujące zadania:

a. fotoreprodukcja — przede wszystkim w mikrofilmie — dokumentów archiwów państwowych z zamiarem zabezpieczenia, zastąpienia i kompletowania (uzupełnienia) dokumentów dla użytku wewnętrznego oraz wystawiania duplikatów fotograficznych, w pierwszej kolejności dla Centralnego Archiwum Państwowego i Archiwum Państwowego w Rzymie. Z usług jego korzystają równocześnie urzędy administracji państwowej i instytucje prywatne. Do roku 1975 wykonano ok. 20 mln. fotogramów mikrofilmu zabezpieczającego i uzupełniającego³⁷. Ośrodek ponadto szkoli w zakresie techniki fotograficznej własny personel oraz personel swoich sekcji, tj. pracowni mikrofilmowych, istniejących przy archiwach państwowych. Spełnia on również, łącznie ze swoimi sekcjami, doniosłą rolę w dostarczaniu szkołom paleografii materiałów archiwalnych w celach dydaktycznych;

b. restauracja (restauro) dokumentów. W 1973 r. zostało odrestaurowanych 150200 materiałów rękopiśmiennych, podczas gdy w 1974 już 200 tys.; Administracja musiała ponadto wyposażyć laboratorium Archiwum we Florencji;

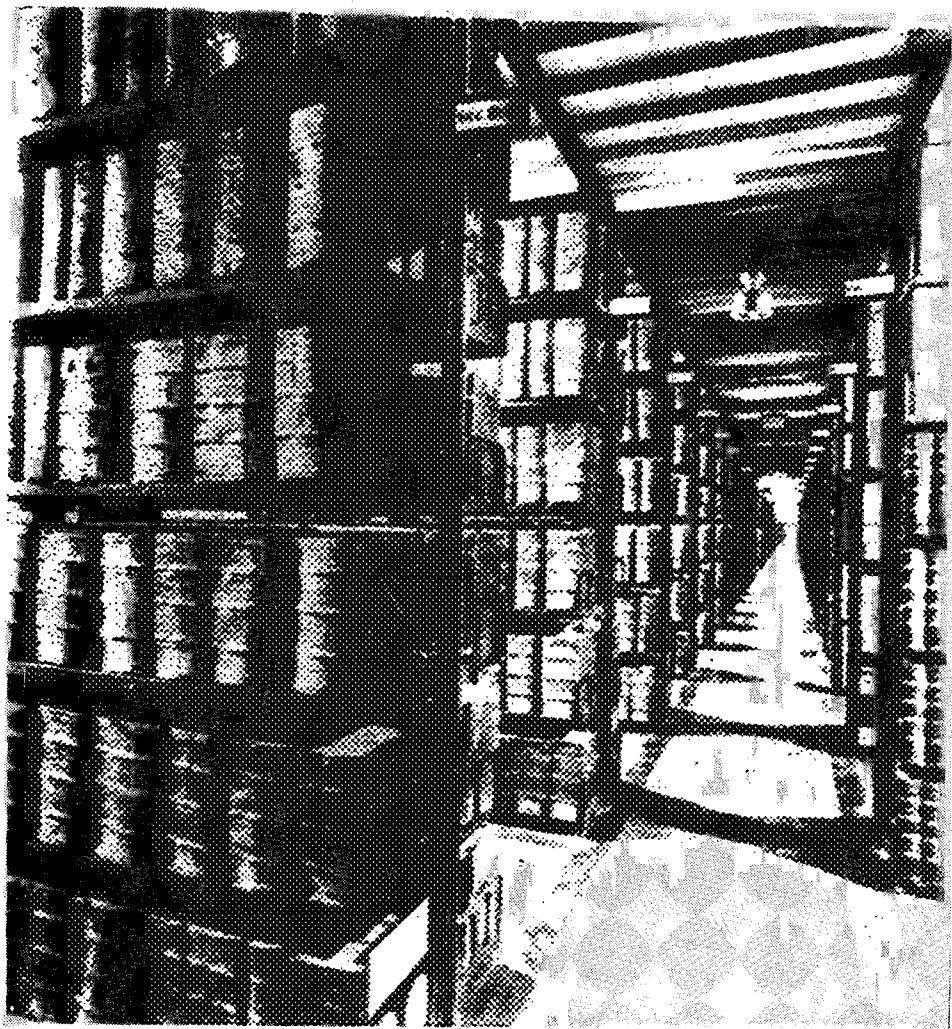
c. zapobieganie (prevenzione): interwencje w ulepszaniu stanu pomieszczeń dla lepszego klimatyzowania dokumentów (dostawy ok. 60 tys. specjalnych kontenerów rocznie) dla analizowania, dezynfekowania, dezynsekwowania materiałów;

d. próba (sperimentazione) z pierwszym zastosowaniem systemów informacji automatycznej („informatica”) w materii archiwalnej³⁸.

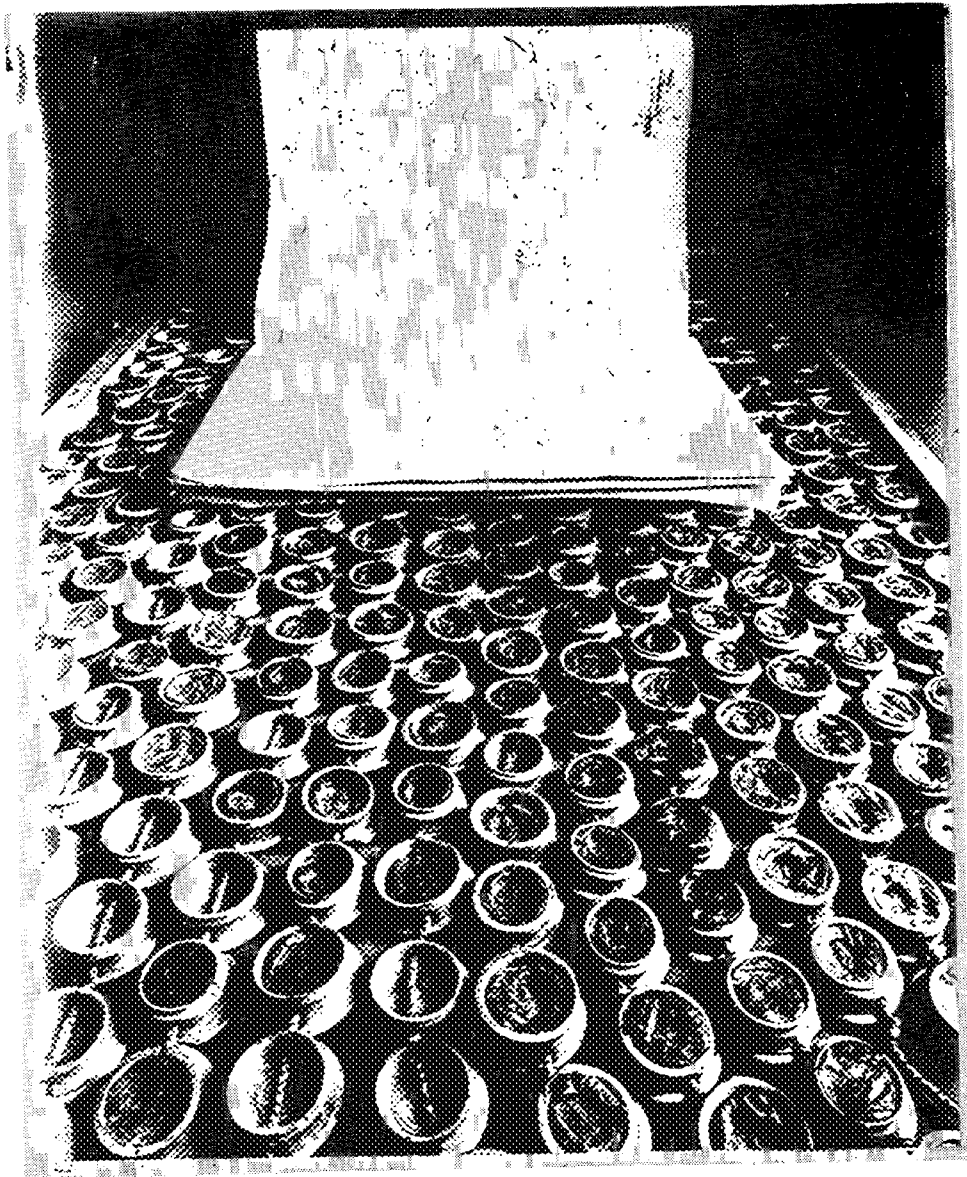
³⁶ Ibidem, pp. 27—28 (art. 15 i 16 dekretu z 30 IX 1963, nr 1409).

³⁷ Catalogo delle serie archivistiche fotoriprodotte al 31 XII 1975, Roma 1976.

³⁸ E. Ormanni, Gli Archivi e le tecniche automatiche della documentazione (Rassegna degli Archivi di Stato, XXXII, 1972, pp. 306—314).

1. Archiwum Watykańskie. Rzut perspektywiczny na magazyn ksiąg della Segreteria dei Brevi,

2. Archiwum Watykańskie. Dokument zatwierdzający abdykację królowej szwedzkiej Krystyny z 1654 r.

Nad całością tej działalności czuwała od 1874—1975 r. Komisja dla Fotoreprodukcji dokumentów (Commissione per la Fotoreproduzione dei Documenti)³⁹, istniejąca w łonie Rady najwyższej archiwów, centralnego organu kolegialnego, z zadaniem dyktowania przepisów technicznych i prawnych w fotoreprodukcji nie tylko w archiwach państwowych, lecz także w całej administracji państwowej i w przedsiębiorstwach publicznych. Do niej należały ponadto atrybucje, nazwane w art. 25 ustawy z 4 I 1968 nr 15, „Norme sulla documentazione amministrativa e sulla legalizzazione e autenticazione di firme”. Także ta Komisja, na równi z Radą najwyższą archiwów, została zniesiona w ustawie z 3 XII 1975 r. nr 805, podobnie jak wszystkie organy kolegialne, zastąpione przez jedną Radę państwową dla dóbr kulturalnych i pomieszczeń⁴⁰.

Inny sektor technologiczny związany jest z budownictwem archiwalnym, które wymaga spostrzegawczości technicznej. Liczne archiwa zostały wyposażone w budynki szczegółowo badane przez samych archiwistów; niektórzy z nich uzyskali szczególną kompetencję także w ekonomii archiwalnej (in archiveconomia). Liczne włoskie budynki archiwalne zostały zbadane także przez ekspertów zagranicznych branżowych. Jeden archiwista włoski był zaproszony jako konsultant dla projektowania siedziby archiwum państwowego Senegalu w Dakarze.

Nowoczesna informacja (informatyka) znajdowała się w archiwach włoskich w 1984 r. w początkowym stadium rozwoju. W Archiwum Państwowym w Rzymie czynna była dopiero od 1983 r. pracownia komputerowa. Opracowywało się w niej w roku następnym 14 programów tematycznych dotyczących: 1. żołnierzy różnych armii z lat 1800—1870 (opracowanych było już ok. 60 tys. żołnierzy z całego świata, także z Polski); 2. starożytnych narodów różnych krajów; 3. statystyki dat wojсковych. W Archiwum Centralnym w Rzymie używało się komputera do inwentaryzacji akt napływających z centralnych urzędów (ministerstw).

AD 1b. PORZĄDKOWANIE I INWENTARYZACJA ZASOBU

Praca porządkowa (riordinamento) zasobu w archiwach włoskich polega na przywracaniu (rekonstrukcji) pierwotnego układu akt, tzn. takiego, jaki miały w momencie powstania, a więc oryginalnej ich struktury, zgodnie z zasadą proveniencji („principio di provenienza”). Porządkować zasób archiwalny oznacza więc — pisze prof. E. Lodolini w swej „Organizzazione archivistica” (s. 18) — odtwarzać historię instytucji, która sprawia wrażenie produkującej (fare la storia dell’istituto che lo produsse). By zaś nadać aktom taki porządek, musi archiwista badać kompetencje i procedurę urzędu, który akta wyprodukował. Oto dlaczego — stwierdza następnie E. Lodolini — historia instytucji jest częścią integralną archiwistyki, dyscypliny, która ma z tego powodu głębokie korzenie w wiedzy historycznej i prawniczej.

Historia instytucji, do której należą akta, jest wreszcie jądrem każdej inwentaryzacji (inventario). Jest absurdem — pisze Elio (s. 19 — tamże) mówić o katalogowaniu w archiwum. Praca archiwalna nie polega na katalogowaniu poszczególnych dokumentów, lecz na identyfikowaniu struktur administracyjnych, które wytworzyły skompletowane dokumenty i konstatacji, jak zostały wyprodukowane i zdeponowane na podsta-

³⁹ Art. 12 ustawy z 30 IX 1963, nr 1409.

⁴⁰ Por. przyp. 8.

wie kompetencji, organizacji, funkcjonowania przedsiębiorstw (instytucji) produkcyjnych. Inwentarze zredagowane przez archiwistów powinny dostarczać dokładnych informacji o historii wewnętrznej urzędów, z których pochodzą akta. Wszelkie poszukiwanie materiałów w archiwum przez użytkownika (utente) jest bowiem niemożliwe bez poznania historii administracji urzędu.

Specjalizacja zawodowa — kontynuuje tenże autor — jest charakterystyczna dla pracy archiwalnej; archiwiści nie są funkcjonariuszami („fungibili”), są niezastąpionymi z powodu otrzymania specjalizacji w porządkowaniu i w aktach każdego państwa przed zjednoczeniem; w razie potrzeby są bezcenni dla wzmiankowanych badań i pracy, a także dla stanowisk kierowniczych w archiwach. Niestety aktualne ustawodawstwo państwowe, obejmujące także archiwa państwowe, przewiduje (prevede), że archiwista, który ma najwyższą specjalizację w jednej dziedzinie, kiedy jest promowany, może iść do kierowania innym instytutem, to jest instytutem, którego wcale nie zna, pracując na jego szkodę, szkodę administracji archiwalnej i publiczności, studiujących oraz owoców wzmiankowanej pracy.

AD 1c. ORGANIZACJA I UŻYTKOWANIE CZYTELNI

Dalszym zadaniem archiwisty włoskiego jest wartościowanie i udostępnianie badaczom materiału dokumentacyjnego.

Udostępnianie archiwaliów odbywa się w czytelni naukowej, istniejącej w każdym archiwum, codziennie⁴¹, liberalnie, bezpłatnie, otwartej dla wszystkich uczonych, Włochów i cudzoziemców, bez jakiegokolwiek formalności z wyjątkiem stwierdzenia tożsamości personalnej i wypełnienia kwestionariusza żądań.

Procedurę użytkowania czytelni określa regulamin (Regolamento per la sala di studio). Zgodnie z jego brzmieniem dokumenty, które się przechowuje w archiwum, są wspólnym dorobkiem, z tego względu i w interesie wszystkich powinny być traktowane z najwyższą troską. Studiujący powinien zwrócić materiały w takim porządku, w jakim je otrzymał, pamiętać o ich zwrocie przed każdą nieobecnością, którą przewiduje na więcej jak 15 dni, złożyć podpis w księdze (registro) przy każdej obecności na sali, zamawiać materiały rano przed godziną 10, napisać żądane miejsce na obydwu częściach formularza. Największa liczba sztuk zamówionych za każdym razem może wynosić: 4 posyty (filze) lub księgi (registri) albo teczki (buste) czy wkładki (inserti), 12 listów luźnych (lettere sciolte), 4 plany (piante) lub mapy topograficzne (carte topografiche), 8 pergaminów (pergamene). Należy przestudiować inwentarze stojące na celowo do tego przeznaczonym stole. Korzystający pozamiejscowi mogą zrealizować zamówienia pisemnie lub telefonicznie upewniwszy się wprzód czy takie materiały znajdują się w archiwum.

Teczki i torby dużych formatów winny być pozostawione poza czytelnią⁴². W czytelni obowiązuje bezwzględna cisza. Dla kolacjonowania dokumentów czy dla pracy zespołowej służy pokój sąsiedni, gdzie mogą

⁴¹ Pracownie naukowe otwarte są w różnych porach. W Archiwum Centralnym czynna jest ona: w poniedziałek, wtorek, czwartek, piątek: od 9—17,30; w środę i sobotę: od 9—13,30. Zamknięcie letnie (estiva): sierpień.

⁴² We Florencji w pomieszczeniu poprzedzającym wejście do czytelni znajdują się szafy z szufladami, w których użytkownicy w obecności dyżurnego zamykają swoje osobiste rzeczy i klucz zabierają ze sobą. Tam też wyłożona jest

być także konsultowane przez urzędników plany i wszystkie materiały dużych formatów. Jest też pomieszczenie dla pracy, a nie dla rekreacji, dla przeprowadzania konwersacji, dla palących, konsumujących podwieczorek etc. W każdym pomieszczeniu korzystający jest proszony o zachowanie się z pewnym szacunkiem dla osób w nim pracujących i z poszanowaniem przedmiotów wspólnego użytku, co jest elementem nieodzownym — jak się podkreśla — „w każdej osobie cywilnej”.

Formularze podaniowe o dopuszczenie do korzystania z czytelnicy nie są ujednolicone w archiwach już to, gdy chodzi o szczegóły w podaniu danych osobistych, czy precyzję w określeniu treści poszukiwań w danym archiwum, a także gdy idzie o inne wymagania. We Florencji np. użytkownik zobowiązany jest do złożenia oświadczenia o przestrzeganiu we wszystkich przepisów regulaminu dla archiwów państwowych i dla czytelnicy, a także postanowień artykułu 1 dekretu z 7 I 1909 nr 126 o doręczaniu jednego egzemplarza publikacji opartej na dokumentach Archiwum; w Rzymie natomiast dodatkowo jeszcze — do złożenia jednej kopii maszynopisu w przypadku pracy nie przeznaczonej do publikacji (prace magisterskie, kartoteki, wykazy, spisy). W przypadku fotografii czy mikrofilmu zobowiązany jest dostarczyć jedną kopię w negatywie, w pozytywie lub karcie. Tamże też użytkownik oświadczyć musi pod własną odpowiedzialnością, że jego prośba o dopuszczenie do korzystania z czytelnicy ma wyłącznie cel naukowy. Dyrektor zaś podpisując podanie określa czas dopuszczenia studiującego do odwiedzania czytelnicy.

Różnego rodzaju są też formularze do zamawiania archiwaliów. We Florencji realizuje się je na 3 rewersach w różnych kolorach (biały, żółty i różowy) z odpowiednim przeznaczeniem: do magazynu, do rękopisu wypożyczonego i do kontrolnej kartoteki (wydaje się to bardzo praktyczne).

Pewne materiały archiwalne zaliczone są do zastrzeżonych i w myśl postanowień odnośnych regulaminów korzystanie z nich może nastąpić po upływie określonych terminów. Tak np. ustawa archiwalna z r. 1939 zabraniała udostępniać akta o charakterze politycznym powstałe po roku 1870. Później rozciągnięto ten czasokres po rok 1900. Obecnie akta procesów karnych mogą być udostępniane po upływie 70 lat od zakończenia sprawy, akta administracyjne po 30 latach, a także prywatne po upływie lat 50⁴³.

Pomoce archiwalne są ogólnie dostępne dla badaczy bez pośrednictwa dyżurnego, samoobsługa. Przed dyżurką zazwyczaj na specjalnym stole wyłożony jest inwentarz inwentarzy archiwalnych, spisanych w porządku alfabetyczno-rzeczowym, z podanymi numerami inwentarzy stojących na półkach za biurkiem dyżurnego. Do dyspozycji użytkowników czytelnicy pozostają również inne środki pomocy, jak: przewodniki, regesty, indeksy etc. Jako instrument pomocniczy dla korzystającego może mieć znaczenie biblioteka archiwalna, specjalizująca się w archiwistyce, historii instytucji, historii pomieszczeń i nauk pomocniczych. Zadania podobne rozwijają Soprintendenze archivistiche odnośnie archiwów państwowych. Bardzo często jednak bez przewodnika-archiwisty korzy-

---

książka użytkownika z rubrykami: nazwisko korzystającego, narodowość (osobno Italiani i stranieri), data. Do czytelnicy wstęp wzbroniony nawet z małą podręczną torebką.

⁴³ Ustawa z 29 I 1975, nr 5 i ustawa z 30 XII 1975, nr 854 zachowały postanowienie Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, przy którym ustanowiony został instytut, centralny inspektorat dla obsługi archiwalnej, któremu przewodniczy prefekt.

stający mają trudności w orientacji materiałowej, dlatego zadaniem archiwistów jest kierowanie poszukiwaniem badaczy. Ustanowiono też jeszcze inną cenną pomoc zdobywania znajomości przez ewentualne odwołanie do szkoły paleografii.

Frekwencja użytkowników czytelnicy w archiwach włoskich jest na ogół znacznie wyższa od ilości korzystających z pracowni archiwalnych w Polsce (jednorazowo spostrzega się tam ok. 40 osób, w tym duży procent stanowią cudzoziemcy).

AD 2. NADZÓR NAD NARASTAJĄCYM ZASOBEM W URZĘDACH ADMINISTRACJI PAŃSTWOWEJ

Sprawa opieki nad narastającym zasobem archiwalnym posiada we Włoszech swą specyfikę. Archiwa państwowe nie przeprowadzają okresowych wizytacji archiwów zakładowych. Nie ma tam wyraźnych zarządzeń o przekazywaniu akt z określonych czasokresów do archiwów państwowych. Sprawują one inną działalność administracyjną: doradczą i nadzorczą. Interwencją ich w kształtowanie dokumentacji (wytwarzanie, organizacja, konserwacja, brakowanie) na wszystkich szczeblach administracji państwowej (*L'intervento nella formazione dei documenti presso le Amministrazioni dello Stato*) odbywa się poprzez ich udział w tzw. komisjach nadzoru („*commissioni di sorveglianza*”), istniejących przy poszczególnych archiwach bieżących każdego urzędu państwowego na szczeblu centralnym, międzyregionalnym (*interregionale*), regionalnym, międzyprovincialnym (*interprovinciale*) i prowincjonalnym — z wyjątkiem urzędów Ministerstwa Spraw Zewnętrznych i Obrony — i przy każdym urzędzie sądowym, nie podlegającym trybunałowi⁴⁴.

Chodzi tu więc o tysiące komisji, przez które administracja archiwów państwowych, konkretnie reprezentanci uprawnionych archiwów państwowych (działający na podstawie dekretu z 30 IX 1963, nr 1409, art. 25) wypowiadają się w sposób decydujący, które akta powinny wpłynąć do archiwów państwowych, po uprzednio dokonanej selekcji na akta interesujące historyków, przeznaczone do konserwacji i nadające się na zniszczenie. Jest to zadanie niełatwe, wymagające znajomości funkcjonowania administracji państwowej, organizacji skarbowej, procedury karnej, struktury policji, sztuk pięknych, słowem całej administracji, zadanie dla komisji, w której archiwa mają głos decydujący. Jest to taka działalność, którą w krajach anglosaskich nazywa się *records management*, a którą we Włoszech sprawuje się tradycyjnie od końca XIX w. w formie bardzo obszernej, bliskiej objęcia zadań organizacyjnych i metodycznych.

Należy dodać, że „*le commissioni di sorveglianza sugli archivi correnti e di deposito delle Amministrazioni dello Stato*” surawują także zadania związane z zastosowaniem norm podyktowanych przez Komisję dla fotoreprodukcji.

Przyrost materiału archiwalnego w archiwach państwowych odbywa się poprzez przejmowanie już uporządkowanych i przebrakowanych akt z instytucji państwowych, przejmowanie depozytów i darów składanych przez osoby i przedsiębiorstwa prywatne oraz kupno archiwaliów.

⁴⁴ E. Lodolini, *Organizzazione archivistica* op. cit., p. 21.

Jak już wspomniano, włoska administracja archiwalna obejmuje wszystkie archiwa na terytorium państwa zarówno państwowe, jak publiczne i prywatne, które stanowią niezbędny element w badaniach historii.

Do sprawowania opieki nad archiwami niepaństwowymi (*La vigilanza sugli archivi non statali*): publicznymi i prywatnymi zostały powołane przez ustawę z 1939 r. znane nam już urzędy nadzoru archiwalnego (*Le Soprintendenze archivistiche*) w liczbie 9-ciu przy największych archiwach państwowych. Obecnie jest tych urzędów 18 z okręgów regionalnych i międzyregionalnych, powołanych przez ustawę z 30 IX 1963, nr 1409. Archiwów nadzorowanych jest wiele dziesiątków tysięcy, z których archiwa przedsiębiorstw publicznych szacowało się w latach 70-tych na około 58 tys. Należą do nich archiwa samorządów gminnych, przedsiębiorstw półpaństwowych i publicznych, publicznych instytucji dobroczynności, publicznych instytucji kredytowych, spółek i towarzystw. Spośród tych najbogatsze są archiwa komunalne specjalnie z środkowo-północnej Italii z aktami, które sięgają często średniowiecza. Również bardzo bogate są archiwa szpitali, oper, banków, przedsiębiorstw kupiecko-handlowych.

Przedsiębiorstwa muszą porządkować i inwentaryzować własne archiwa historyczne czy odseperowanych sekcji archiwalnych, w których przechowuje się akta przedsiębiorstw, a kopie inwentarzy akt składać we właściwym terytorialnie archiwum państwowym. Nie mogą one postępować przy brakowaniu akt bez szczegółowej procedury, którą przewidzi zawsze interwencja urzędu nadzorczego, ani też restaurować dokumentów i zgadzać się na udostępnienie własnych archiwów badaczom.

Niektóre instytucje (przedsiębiorstwa) muszą zatrudniać w archiwum historycznym archiwistę zawodowego, to jest posiadającego dyplom ukończenia szkoły archiwistyki, paleografii i dyplomatyki Archiwum Państwowego albo archiwistę dyplomowanego ze szkoły specjalnej dla archiwistów i bibliotekarzy uniwersytetu.

Jeśli chodzi o archiwa prywatne, których ilość osiąga setki tysięcy, ustawa z 30 IX 1963 r. nakazuje zgłaszać superintendentowi (*Soprintendente*) albo naczelnemu intendentowi tylko takie archiwa prywatne, które posiadają dokumenty sprzed 70 lat⁴⁵.

Także archiwa prywatne, z chwilą gdy oświadczą, że mają akta interesujące historyków, nie mogą dzielić, porządkować i inwentaryzować własnych archiwów bez zezwolenia superintendenta, odnawiać dokumentów etc. Powinny zawiadamiać o każdej zmianie siedziby czy własności. W przypadku sprzedaży, darowizny czy wywozu państwo ma prawo pierwokupu. Właściciel archiwum prywatnego jest zobowiązany zawiadomić superintendenta o sprzedaży czy darowiźnie; przy wywozie istnieje obowiązek zawiadomić archiwa i upewnić się czy do tych dokumentów nie zgłaszają zapotrzebowania historycy.

Archiwa prywatne stanowią przede wszystkim spuściznę aktową rodzin, są nieraz bardzo bogate, sięgają kilkunastu tysięcy jednostek i zawierają wiele cennego materiału historycznego. Opracowanie ich polega albo na kontroli i drobnych poprawkach układu własnego tych archiwów, albo też na nadaniu im nowego układu wydedukowanego z akt, jeśli zachowały się w stanie fragmentarycznym lub utraciły układ pier-

⁴⁵ Ibidem, pp. 17—18.

wotny. Na czoło inwentarza wysuwa się zawsze dyplomy pergaminowe, a przy nadaniu nowego układu bierze się pod uwagę, że to archiwum rodziny i że ma objaśniać jej przede wszystkim początek, rozwój i znaczenie historyczne. Niektóre z archiwów prywatnych posiadają drukowane inwentarze o wstępach bardzo lakonicznych.

Archiwa państwowe posiadają niekiedy duży procent akt prywatnych uzyskanych w drodze kupna, darów lub depozytów.

Ad. 4. Le Soprintendenze archivistiche sprawują również opiekę nad dokumentami własności państwowej i przedsiębiorstw publicznych, znajdującymi się w bezprawnym używaniu przez osoby trzecie.

AD 5. DZIAŁALNOŚĆ NAUKOWA I POPULARYZATORSKA

Praca naukowa archiwisty włoskiego — jak to już szerzej opisano — polega na naukowym opracowaniu (studio) materiału archiwalnego i przygotowaniu tegoż materiału do badań naukowych. Ta działalność archiwisty określona jest pojęciem archiwistyka czysta (archivistica pura), w odróżnieniu od ekonomii archiwalnej („archiveconomia”)⁴⁶ — dziedziny archiwistyki, która się zajmuje problemami technicznymi. Zespół zadań w badaniach naukowych archiwów i archiwistów włoskich tworzą publikacje inwentarzy archiwalnych, regestrów dokumentów, przewodników archiwalnych, wydawnictw źródeł, katalogów wystaw etc., jak również badania historyczne. O roli archiwów włoskich w służbie nauki i kultury współczesnej świata mówią liczne studia i publikacje o charakterze uniwersalnym oraz wystawy o międzynarodowym znaczeniu, bazujące na nagromadzonych skarbach ich zbiorów. Wzrost ekspansywności pracy archiwalnej, szczególnie w dziedzinie kierunkowych poszukiwań naukowych i życia kulturalnego, wiąże się tam ściśle z kierunkami włoskiej historiografii (o czym poniżej)

Administracja włoskich archiwów państwowych publikuje jedno czasopismo (la rivista) i trzy zbiory publikacji (le collane di pubblicazioni). Wychodzące od 1941 r. czasopismo pod tytułem „Notizie degli Archivi di Stato”⁴⁷ zostało przemianowane w 1955 r. na „Rassegna degli Archivi di Stato”, ukazujące się obecnie w zeszytach kwartalnych po 7—8 tys. stron rocznie.

Zbiory publikacji ukazują się pod następującymi tytułami:

1. „Pubblicazioni degli Archivi di Stato” (inwentarze źródeł archiwalnych, rejestry dokumentów, przewodniki archiwalne, katalogi wystaw, etc.) — zbiór rozpoczęty w 1951 r.; do r. 1977 ukazało się 95 tomów;

2. „Fonti e sussidi” (od 1970—75 wyszło 8 tomów);

3. Quaderni della „Rassegna degli Archivi di Stato” — zbiór rozpoczęty w 1960 r. (w 1977 r. było 48 numerów). W ciągu 27 lat (1951—1977) ukazało się ponad 150 tomów publikacji⁴⁸.

⁴⁶ Pojęcie to oznacza całościowy kształt norm odnoszących się do pomieszczenia i opieki nad materiałem archiwalnym. Ekonomia archiwalna obejmuje sprawy związane z budownictwem archiwalnym, urządzeniem magazynów, systemem konserwacji akt i ich udostępnianiem w sensie technicznym.

⁴⁷ Poprzedzające czasopisma to: „Gli Archivi italiani”, kierowane przez Eugenio Casanovę (1914—1921) i „Archivi. Archivi d'Italia e Rassegna internazionale degli Archivi” (1933—1959), obydwa jednak należące do prywatnego wydawcy — zob. E. Lodolini, Organizzazione archivistica, op. cit., p. 26, przyp. 1.

⁴⁸ Zob. Katalog analityczny „Le pubblicazioni degli Archivi di Stato” 1951—1975, Roma 1976.

Dochodzą do powyższych publikacje ciągłe dla zagranicy, jak np. „Guida delle fonti per la storia delle Nazioni del Terzo Mondo”, przewodnik rozpoczęty w 1959 r.

W 1966 r. zainicjowano wydawnictwo pt. „Guida generale degli Archivi di Stato italiani”, przy wykorzystaniu (przeróbkach) poprzednich wydawnictw tego rodzaju⁴⁹. Nowsza publikacja generalnego przewodnika po włoskich archiwach państwowych pochodzi z 1983 r. (zob. przyp. 10). Ekstrakt z I-szego woluminu „Guida Generale degli Archivi di Stato italiani”, cytowanego kilkakrotnie w niniejszym opracowaniu, opublikowało w 1981 r. Archiwum Centralne w Rzymie dla swego wyłącznego użytku.

Wszystkie dane w wydawnictwach do r. 1976 odnośnie historii archiwów włoskich wykorzystał E. Lodolini, dyrektor Archiwum Państwowego w Rzymie, w swym zbiorze (przewodniku) „Itinerari archivistici italiani — organizzazione archivistica”, na podstawie którego w dużej mierze oparto tu powyższe wywody. Ostatnio ukazała się duża 2-tomowa praca tegoż autora poświęcona ustrojowi i ustawodawstwu archiwalnemu pt. „Organizzazione e legislazione archivistica italiana”, Bologna 1983.

Pod koniec lat 70-tych włoska administracja archiwalna podjęła inicjatywę publikacji serii małych monografii pt. „Itinerari archivistici italiani” z zamiarem dostarczenia pobieżnych wiadomości o spuściźnie dokumentalnej, przechowywanej w archiwach państwowych, publiczności, która nie odwiedza zwyczajnie czytelni archiwalnych. Inicjatywy te wiążą się niewątpliwie z nowymi tendencjami w historiografii włoskiej lat powojennych, wyrażającymi się większym niż dotychczas zainteresowaniem historią lokalną, poszczególnych regionów czy nawet osiedli.

Do takich to właśnie małych monografii (przewodników) „Itinerari archivistici italiani” należą: wspomniana „Organizzazione archivistica”, „Archivio Centrale dello Stato” redakcji Antonio Dentoni-Litto, Vilma Sparvoli Piccioni oraz monografie poświęcone następującym regionom: Piemonte, Liguria, Lombardia, Trentino-Alto Adige, Veneto, Friuli-Venezia Giulia, Emilia-Romagna, Toscana, Marche, Umbria, Lazio, Abruzzo-Molise, Campania, Puglia, Basilicata, Calabria, Sicilia, Sardegna. Tomiki te nie mają pretensji do wyczerpującego opisu zachowywanych źródeł archiwalnych, co jest zadaniem przewodników generalnych archiwów państwowych, tworzą szybką syntezę materiału dokumentacyjnego strzeżonego w archiwach państwowych każdego regionu i zmierzają do zapoznania znaczenia funkcji historyczno-kulturalnych, które archiwa państwowe rozwijają ambitnie w każdej dziedzinie badań historycznych. Do tego dochodzi funkcja natury prawnej, którą archiwa państwowe spełniają jako współczesne urzędy wiary publicznej, upoważnione do wydawania wierzytelnych odpisów i zaświadczeń na podstawie zasobu. Są one redagowane na podstawie wiadomości dostarczanych prac dyrektorów i funkcjonariuszy każdego archiwum państwowego dla przewodników generalnych.

---

⁴⁹ jak: L'ordinamento delle carte degli Archivi di Stato italiani. Manuale storico archivistico (w oprac. E. Casanovy), Roma 1910; „Gli Archivi di Stato italiani”, Bologna 1944. Pierwsze wydawnictwo opisuje materiał dokumentacyjny 19 archiwów państwowych i 20 archiwów prowincjonalnych państwa, powołanych ustawą z 22 XII 1939, nr 2006 — zob. E. Lodolini, Organizzazione archivistica, op. cit., p. 26, przyp. 3.

Oprócz przewodników ogólnych po zasobach włoskich archiwów państwowych ukazały się ostatnio wspaniałe przewodniki źródłowe tematyczne. Do takich należy przede wszystkim przewodnik po materiałach do historii ruchu oporu pt. „Guida agli archivi della Resistenza” (Roma 1983, stron 974, II wydanie; pierwsze ukazało się w 1974 r.), opracowany przez Komisję Archiwalno-Biblioteczną Instytutu narodowego do historii ruchu wyzwolenczego w Italii. Należy tu zaznaczyć, że historia ruchów narodowo-wyzwolenczych, walk o zjednoczenie Italii (per la storia del Risorgimento) jest we Włoszech tematem centralnym i nieustannie aktualnym dla historii współczesnej państwa⁵⁰. Dla jej prowadzenia powstał specjalny Instytut narodowy, którego zadaniem — jak orzeka art. I jego statutu — jest zabezpieczanie jednośnej dokumentacji i popieranie badań historycznych oraz jej znajomości, biorąc szczególnie pod uwagę historię faszystwu i Italii współczesnej⁵¹. Jest to temat wyznaczony jako zadanie fundamentalne pracy w świetle ustawy z 16 I 1967 nr 3. Badania takie prowadzone są przez Instytut narodowy i inne instytuty z nim współpracujące.

Najdobitniejszy wyraz tematyka ta znalazła ostatnio w publikacji katalogów jubileuszowych wystaw, poświęconych wybitnym politykom z okresu Risorgimento włoskiego. Prawdziwą okazałość prezentują tu dwa katalogi monograficzne wystaw historyczno-dokumentalnych, obrazujących życie i działalność generała Józefa Garibaldiego, zorganizowanych dla uczczenia 100-nej rocznicy jego śmierci. Oto ich tytuły: 1. „Garibaldi nella documentazione degli archivi di stato e della biblioteche statali” (Garibaldi w dokumentacji archiwów państwowych i bibliotek państwowych), Roma 1982, pp. 285 oraz 2. „Garibaldi e Roma”, Roma 1983, pp. 129. Postać Józefa Garibaldiego bohatera dwóch światów (del eroe dei due mondi), jak się go nazywa we Włoszech i w świecie, żyjącego „per la patria e umanità”, miłującego autentycznie, heroicznie, ojczyznę i ludzkość, znana jest dobrze również w Polsce. Bogate w treść są powiązania w braterstwie broni przy boku Garibaldiego włosko-polskich idei wolnościowych przeciw wspólnemu zaborcy obu Krajów w czasach włoskiego Risorgimento oraz polskich ruchów wyzwolenczych w wieku XIX. Nadzieje polskiego społeczeństwa pod zaborami rozpałało włoskie Risorgimento, zjednoczenie i niepodległość Italii. Garibaldi darzono kultem w kraju i na emigracji, bo widziano w nim symbol patriotyzmu, waleczności i dumy obywatelskiej, najpiękniejszy typ wodza ludu dobijającego się o wolność. Nazwisko jego funkcjonowało zresztą nie tylko jako mīt czy legenda, czynem dowodził on, że sprawa polska jest sprawą całej ludzkości, był jako wybitny dowódca realnym partnerem wielu Polaków. Oto co pisze o nim Sandro Pertini, prezydent Republiki włoskiej, we wstępie do poświęconego mu Katalogu, wydanego w 1982 r., na stronie XVII/XVIII: „...Garibaldi zawsze repre-

⁵⁰ W 1984 r. w ramach umowy bilateralnej o współpracy kulturalnej z Polską przebywało w Krakowie dwóch archiwistów włoskich w dwutygodniowych odstępach czasu: prof. Giuseppe Pansini, dyrektor Archiwum Państwowego we Florencji, zajmujący się stosunkami polsko-włoskimi w czasie powstania styczniowego (I rapporti fra Polonia e Italia durante del periodo 1863) i dr Antonio Fiori, pracownik Archiwum Centralnego w Rzymie, zajmujący się stosunkami włosko-polskimi w czasie walk o zjednoczenie Włoch (I rapporti italo-polacchi durante il Risorgimento).

⁵¹ Zob. Guida agli archivi della Resistenza, Roma 1983, p. VII. Tematyce tej w nawiązaniu do spraw polskich poświęcił swą książkę pt. „Piękny wiek XIX” J. W. Borejsza, wyd. SW „Czytelnik” 1984.

zentował we Włoszech i w świecie nadzieje na wolność, na niepodległość narodową i na wyzwolenie społeczne; oprócz tego jako zwycięski wódz stał się — jak się mówi — jakby „rycerzem bez skazy”, który dał taką energię i prężność moralną ruchom wolnościowo-narodowym w Europie i Ameryce łacińskiej. Jest on bohaterem uciskanych narodów, obrońcą nieugiętym ich praw i szlachetnym bojownikiem w ich obronie. On wskazuje, że prawdziwa, autentyczna miłość ojczyzny odnosi się także do miłości innych ojczyzn; że walka o wolność i niezależność ludów jest niepodzielna”⁵². Katalogi wystaw ku czci J. Garibaldiego, pięknie wydane staraniem Archiwum Centralnego w Rzymie, bogato ilustrowane w kolorach, nasycone autografami Garibaldiego, korespondencją jego własną, jak i adresowaną do niego oraz wszechstronną, autentyczną, dokumentacją dotyczącą ówczesnej sytuacji historycznej narodów, m.in. spraw polskich (udziału polskich patriotów we włoskich ruchach wolnościowych XIX w.) — zachęcają do zaznajomienia się z nimi.

Garibaldi — to zresztą nie jedyny bohater włoskiego Risorgimento. Na podobne miano zasłużyli współcześni mu czołowi wielcy politycy i gorący patrioci narodowi czy ludowi, jak: Cavour, Mazzini, Wiktor Emanuel i inni. Dokumentacja tych wybitnych mężów stanu, która znalazła odbicie w pięknie wydanych monografiach, obejmuje pokaźny metraż półkowy Archiwum Centralnego w Rzymie. Jest ona używana do ekspozycji przy okazji różnych okolicznościowych rocznic i jubileuszów.

Akcja popularyzacji dokumentacji archiwalnej w archiwach włoskich przybiera aktualnie na sile. Koncentruje się ona głównie wokół wystaw⁵³, których scenariusze spożytkowane są przez katalogi. Wśród różnych ich rodzajów na większą uwagę zasługują wystawy, które można by nazwać ambicjonalnymi, jak np. wspomniana już wystawa wenecka „Aspetti e momenti della diplomazia Veneziana”. Podobny charakter ma pokaz historyczny zalewu weneckiego „Mostra storica della laguna veneta”, zorganizowany przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, Dyрекcję generalną archiwów państwowych we współpracy z UNESCO i z Międzynarodową Radą Archiwów, zaprezentowany pod protektoratem prezydenta Republiki w weneckim Palazzo Grassi (Międzynarodowym centrum sztuki i obyczaju) w dniach od 11 VII — 27 IX 1970. Katalog wystawy w pałacu Grassi, przedstawiający historię zalewu weneckiego, obejmuje 468 stron dużego formatu (21×24); podobnie jak inne katalogi ujmuje kolorystyką malarską.

Oprócz katalogów wystaw służących celom popularyzatorskim, archiwa włoskie publikują katalogi stałych wystaw dokumentów dla potrzeb

---

⁵² „... Garibaldi ha sempre rappresentato in Italia e nel mondo le speranze di liberta, di indipendenza nazionale e di riscatto sociale: oltre che un capo militare vittorioso egli e stato — come testimoniava la voce popolare — quel „cavaliere dell' ideale” che ha dato tanta energia e tensione morale ai movimenti di liberazione nazionali in Europa e in America Latina. Egli e l'eroe delle nazionalita oppresse, l'assertore inflessibile dei loro diritti e il combattente generoso per la loro difesa. Egli ci insegna che il vero, autentico amore di patria e anche rispetto e amore per le partie altrui; che la lotta per la liberta e per l'indipendenza dei popoli e indivisibile”.

⁵³ Gdy mowa o wystawach, wspomnieć by należało o wystawie patriotycznej, zorganizowanej przez Papieski Instytut Studiów Kościelnych w Rzymie (Piazza B. Cairoli 117) w 40-tą rocznicę walk o Monte Cassino (1944—84), przedstawiającej działalność społeczno-kulturalną 2 Korpusu (działalność wydawnicza, szkolnictwo średnie i wyższe, organizacje społeczno-kulturalne, twórczość artystyczna, akcje kulturalno-oświatowe, życie religijne, uroczystości, rocznice, spotkania, dokumentacja, pamiątki). Podczas otwarcia wystawy w dniu 3 V 84 nastąpiło odtworzenie fragmentów przemówień arcyb. J. F. Gawliny i gen. Wł. Andersa.

dydaktycznych w szkołach archiwalnych. „L'Archivio e la ricerca” — mostra didattica permanente (zob. przyp. 11) jest właśnie katalogiem takiej wystawy, przeznaczonym dla potrzeb szkoły przy Archiwum Państwowym w Rzymie; równie pięknie wydany, bogato ilustrowany, zaopatrzony w indeksy osób i miejscowości. Wydawnictwa tego rodzaju mają obok dużych walorów dydaktycznych także znaczną wartość informacyjną, zwłaszcza dla obcokrajowców.

W r. 1966 opublikowany został w Rzymie katalog dokumentów pt. „Documenti Gesuitici reperti nell'Archivio di Stato di Roma 1561—70, 1591”, opracowany przez Marię Cristofari Mancina, reprezentujący jeszcze inny charakter katalogu tematycznego.

Wszystkie wspomniane dotąd publikacje włoskich archiwów państwowych przewyższa rozmiarami, przepychem wydawniczym, kolorystyką, bogactwem treściowym, wydana przez Ministerstwo Kultury, a opracowana przez Giacomo C. Bascapé i Marcello del Piazzo przy współpracy archiwistów, potężna księga (2,5 kg ważąca) o znakach i symbolach heraldyki publicznej i prywatnej, średniowiecznej i nowoczesnej pt. „Insegne e simboli — araldica pubblica e privata medievale e moderna” (Roma 1983, pp. 1064). Jest to praca będąca pewnego rodzaju przewodnikiem w studiowaniu tej dyscypliny. Składa się z 3-ch części: I. heraldyka i symbiologia ogólna publiczna i prywatna, średniowieczna i nowoczesna; II. konstrukcja, język i lektura herbów; III. heraldyka napoleońska w Italii. Zaopatruje ją słownik heraldyczny. Wspaniałości heraldyczne w niej zawarte uzupełniają ujęte w Przewodniku generalnym włoskich archiwów państwowych różnego rodzaju materiały: kolekcje herbowe, drzewa genealogiczne, złote księgi, rękopisy, kodeksy miniaturowane, akta rodzinne, przedsiębiorstw, instytucji, interesujące heraldyka.

Wszystkie wydawnictwa włoskich archiwów państwowych finansuje Ministerstwo Kultury. Są to wydawnictwa centralizowane przez Urząd Centralny archiwów państwowych albo też są to publikacje poszczególnych archiwów wojewódzkich. Pracy wydawniczej tych ostatnich sprzyja organizacja włoskiej służby archiwalnej. Wzmoczoną aktywność wykazuje w ostatnich latach działalność biura studiów i publikacji, jak świadczy o tym przegląd bibliografii archiwistyki włoskiej, zamieszczane w czasopiśmie „Rassegna degli Archivi di Stato”. Obserwuje się ścisłą współpracę archiwów z różnymi instytutami naukowymi. Wydawnictwa przygotowują absolwenci szkół przyarchiwalnych — nic więc dziwnego, że są one wykończone z ogromną precyzją.

Mówiąc o włoskich wydawnictwach archiwalnych należało na czołowych pozycjach zaprezentować publikacje Archiwum Watykańskiego, które pod tym względem zajmuje wybitne miejsce. Nie podjęto jednak prób w tym zakresie, bo nie wchodzi ono w skład archiwów państwowych. Sprostac zresztą temu zadaniu na tym miejscu, nawet przy pełnych kompetencjach, niepodobna. Pozostaje więc odesłać zainteresowanych do zestawów bibliograficznych wydawnictw watykańskich, nasamprzód do czterotomowej bibliografii (Bibliografia dell'Archivio Vaticano, vol. I—IV, 1962—1966), opracowanej przez międzynarodową komisję pod patronatem kardynała Eugeniusza Tisseranta i późniejszych publikacji bibliograficznych, choćby do załączonej do cudnego, kilkakrotnie cytowanego, folderu „L'Archivio Segreto Vaticano” (fotografie jego fragmentów włączono do tekstu niniejszego artykułu) oraz najnowszych not bibliograficznych. Nadmienić warto, że w latach 80-tych ukazała się re-

produkcja dzieła „Kosmografia Ptolemeusza”, którego oryginał znajduje się w Bibliotece Watykańskiej. Książka ta wydana w nakładzie 500 egzemplarzy waży 25 kg i kosztuje 88 tys. franków (ok. 8 tys. dolarów).

Wszystkie archiwa włoskie biorą aktywny udział w różnych formach działalności kultury współczesnej (coraz bardziej ożywione kontakty z zagranicą poprzez wymiany archiwistów, m.in. także z Polską, uczestnictwo w wystawach zagranicznych, w różnych zjazdach i kongresach). Zwłaszcza rola Archiwum Watykańskiego w służbie nauki i kultury współczesnej świata jest szczególna i nie można o tym choćby ogólnikowo nie wspomnieć. Dobitym sprawdzianem użyteczności jego zasobu dla historiografii świata jest już wspomniana 4 tomowa bibliografia. Zanim jeszcze zostało ono otwarte dla badaczy była możliwość konsultacji. W następstwie otwarcia go dla badań w 1880 r. powstał Instytut naukowy, centrum światowe dla poszukiwań historycznych. Z czasem nastąpiło faktycznie otwarcie w Rzymie licznych instytutów narodowych i innych instytutów kulturalnych z zamiarem znalezienia tu obszernej dokumentacji dla historii kościelnej i cywilnej swoich państw i swoich instytucji. Żadne inne otwarcie archiwów nie postarało się o takie korzyści (vantaggi) dla nauki historycznych, jak właśnie to. Liczne studia i publikacje o charakterze uniwersalnym bazują z pożytkiem na nagromadzonych skarbach zbiorów watykańskich.

Rozwijając najwyższą działalność w służeniu kulturze Archiwum to zorganizowało we własnej siedzibie liczne wystawy dokumentów z okazji wydarzeń czy manifestacji charakteru religijnego, kulturalnego i socjalnego: w 1955 r. z okazji X Kongresu Międzynarodowego Archiwów w Rzymie, w 1964—65 z racji Soboru Ekumenicznego Watykańskiego II, w 1966 i 1967 — XIII i XIV Sesji Konferencji Światowej F.A.O. w sprawie reformy agrarnej i życia wiejskiego, w 1970 — największej ilości dawnych diecezji Argentyny, w 1971 — III Kongresu Międzynarodowego Dyplomatyki toczonego się w Rzymie, w 1975 — Roku Świętego. Archiwum Watykańskie jest także reprezentowane przy instytutach międzynarodowych, jak: Międzynarodowym Okrągłym Stole Archiwalnym, Przewodniku po źródłach do historii Narodów („Guida delle fonti per la storia delle Nazioni”), Międzynarodowym Komitecie grafiki pieczęci („Comitato Internazionale di Sigillografia”) i innych⁵⁴.

AD 6. DZIAŁALNOŚĆ DYDAKTYCZNA ARCHIWÓW

Problem formowania wysoko kwalifikowanych kadr archiwalnych w szkołach archiwistyki, paleografii i dyplomatyki — to zagadnienie czołowe w polityce włoskich władz archiwalnych. Szkoły te (Le Scuole di Archivistica, Paleografia e Diplomatica) sięgają we Włoszech epoki przedzjednoczeniowej państwa. Ich charakter, zakres działania i organizację normuje ustawodawstwo archiwalne z 27 V 1875 nr 2552, potwierdzone w r. 1902, 1911, 1939 i aktualnie w 1963 r. (art. 14 dekr. z 30 IX 1963, nr 1409). Posiadają więc one dawną metrykę. Szkoła watykańska obchodziła na przełomie kwietnia i maja 1984 r. 100-lecie swego istnienia (1884—1984). W Zamku św. Anioła odbyły się manifestacje dla uczczenia tego jubileuszu (sesje naukowe, wystawy etc.). Aktualnie jest tych szkół w całym kraju 17. Istnieją przy Archiwach Państwowych: w Turynie,

⁵⁴ M. Giusti, *L'Archivio Segreto Vaticano*, op. cit., pp. 22—23.

Mediolanie, Mantui, Bolzano, Wenecji, Treście, Genui, Parmie, Modenie, Bolonii, Florencji, Perugia, Rzymie, Neapolu, Bari, Palermo, Cagliari⁵⁵.

Istnieją szkoły stopnia uniwersyteckiego, państwowe, publiczne. Kształcą one bezpłatnie w ciągu 2-letniego kursu (przy Watykanie istnieje też roczna szkoła archiwistyki) archiwistów-paleografów spośród czynnych archiwistów lub kandydatów do służby archiwalnej, a także tych, którzy zamierzają prowadzić studia i poszukiwania w archiwach (inne od tych, które są w uniwersytecie). Przyjmują na kurs adeptów z wyższym wykształceniem, studentów uniwersytetu i absolwentów pełnego gimnazjum, tj. 3-letniego gimnazjum niższego i 5-letniego gimnazjum wyższego. Do szkoły archiwalnej przystępuje się więc z takim samym tytułem naukowym, jak przy wpisie na uniwersytet. Inauguracja roku akademickiego odbywa się z uroczystymi ceremoniami publicznymi, podkreślana także w prasie codziennej.

Aktualnie szkoły te uczą archiwistyki w różnych dyscyplinach (teoria archiwalna, historia archiwów, historia instytucji, prawodawstwo i organizacja archiwalna, ekonomia i technologia archiwalna, paleografia łacińska i dyplomatyka generalna oraz specjalna). Świadectwo ukończenia kursu otrzymuje się po złożeniu dwóch egzaminów pisemnych z paleografii, dyplomatyki i nauk pomocniczych, archiwistyki i historii ustroju.

Docenci i asystenci w szkołach są sami funkcjonariuszami (funzionari) archiwów, wielu z nich jest profesorami uniwersyteckimi, pełniącymi podwójną funkcję: naukową w archiwach, dydaktyczną w uniwersytecie i w szkołach archiwalnych.

Działalność dydaktyczna szkół, niezbędna dla kształtowania personelu skierowanego do archiwów i innych instytucji, jest również bardzo pożyteczna dla rozpowszechniania znajomości archiwistyki i nauk pomocniczych, przygotowania do wszelkich poszukiwań w archiwum.

Uzupełniający charakter szkoleniowy mają wzmiankowane powyżej stałe wystawy dydaktyczne w szkołach archiwalnych. Celem ich jest zaznajomienie publiczności nie kwalifikowanej, a specjalnie studentów, z rodzajem i sposobem przeprowadzania poszukiwań archiwalnych, zawsze trudnych i złożonych, które wymagają specjalnego przygotowania, a także zapoznanie ich poprzez eksponowane oryginały dokumentów i ich charakterystykę z archiwum wogóle.

IV. PERSONEL ARCHIWÓW

Duże zmiany w strukturze organizacyjnej stanowisk w archiwach włoskich (w porównaniu z ustawą z 30 IX 1963 r.) wprowadziła ustawa z 3 XII 1975 r., łącząc wiele z nich dotąd odrębnych w jedno stanowisko z odmianną nomenklaturą. Postanowienia ustawy w tym zakresie miały charakter kumulatywny dla całej administracji Ministerstwa Kultury (per tutte le Amministrazioni dei Beni culturali) z wyjątkiem dla stanowiska kierowniczego. Przez wzgląd na personel tegoż właśnie stanowiska ustawa z 3 XII 75, nr 805 przyniosła zdecydowaną poprawę przewidując jeden wykaz 438 połączonych stanowisk, w tym 78 kierowniczych⁵⁶. Generalny podział stanowisk między wszystkie urzędy i instytucje w Ministerstwie został urzeczywistniony przez dekret ministerialny z 10 II 1977 r.⁵⁷.

⁵⁵ E. Lodolini, Organizzazione archivistica, op. cit., pp. 23—24.

⁵⁶ Ibidem, p. 29.

⁵⁷ Ibidem, p. 32.

Do uzyskania stanowiska kierowniczego wymaga się dyplomów ukończenia szkoły wyższej oraz szkoły archiwistyki, paleografii i dyplomatyki o dwuletnim kursie. W konkursie na to stanowisko kandydaci muszą pisemnie wykazać przygotowanie prawnicze, a w prawoznawstwie — gruntowną znajomość historii i łaciny. Konkursy o dopuszczenie opierają się tradycyjnie na dwumianie historyczno-prawnym (podwójne kształtowanie). Przewidywały one 4 sprawdziany pisemne: jeden z historii (średniowiecznej, nowożytnej i współczesnej), jeden z prawa administracyjnego i konstytucyjnego, jeden z historii prawa włoskiego, jeden z łaciny klasycznej lub średniowiecznej; ustnie dodawano ekonomię polityczną, statystykę, rachunkowość (księgowość Państwa), język etc. Przygotowanie specjalne z archiwistyki było dane z kolejnego kursu dwurocznego archiwistyki (obejmującej także historię instytucji), paleografii łacińskiej, dyplomatyki etc., obowiązujących do uzyskania dyplomu. Oprócz konkursu obowiązywał egzamin (sprawdzian) do otrzymania promocji na dyrektora. W związku z fuzją obowiązujących dotąd dwóch wykazów administracyjnego i technicznego w jeden administracyjny, nastąpiły zmiany w wymaganiach stawianych kandydatom na stanowiska kierownicze. Z obowiązujących dotąd w konkursach 4-rech sprawdzianów pisemnych pozostały tylko dwa w archiwach: sprawdzian z historii i z historii prawa. Zniesione też zostały konkursy dla uzyskania promocji na dyrektora⁵⁸.

Archiwiści włoscy pracują po 6 godzin dziennie. Wynagrodzenie miesięczne pracownika o średnim stażu wynosi ok. miliona lirów. Zastanawia jednakże utrzymująca się ciągle jeszcze, mimo wzmiankowanej pewnej poprawy sytuacji kadrowej, niezbyt liczna ilość pracowników w stosunku do ilości archiwów i olbrzymiego ich metrażu aktowego. Jest to stosunek odwrotnie proporcjonalny do panującego w polskich archiwach.

Po zapoznaniu się z pracą i twórczością archiwistów włoskich, ich rolą w życiu naukowym, można wyrobić sobie mniemanie o funkcjonalnej i profesjonalnej pozycji archiwisty włoskiego. Czy jego ranga jest bliska poziomowi uniwersyteckich pracowników naukowych — wydaje się że tak; jednakże rozwój techniki (mikrofilm, fotodokumentacja, fotostatyka), wyposażenie archiwów i biurokratyzacja wpływają niewątpliwie negatywnie na pracę archiwisty związaną z opracowaniem aktowego zasobu i działalnością naukowo-badawczą.

V. POLONIKA W ZASOBACH I NAJNOWSZYCH WYDAWNICTWACH ARCHIWÓW WŁOSKICH

Poszukiwanie poloników we włoskich archiwach przez polskich uczonych ma dawną tradycję, o czym informują liczne ich zestawy bibliograficzne. Zorientowanie się w stanie dotychczasowej akcji w zakresie tych poszukiwań i możliwościach dalszej systematycznej ich rejestracji ułatwiło nawiązanie kontaktu z Papieskim Instytutem Studiów Kościelnych w Rzymie⁵⁹, kierowanym przez rektora Hieronima Fokcińskiego. Instytut ten od przeszło 20 lat przeprowadza systematyczną rejestrację

⁵⁸ Ibidem, pp. 30—32.

⁵⁹ Pontificio Istituto di studi ecclesiastici, Piazza Benedetto Cairoli 117, 00186 Roma, tel.: 6543750.

poloników przede wszystkim z Archiwum Watykańskiego, lecz również z innych archiwów i bibliotek włoskich, koordynując swój plan z planami innych ośrodków naukowych zarówno w kraju⁶⁰, jak i we Włoszech. Dążeniem jego jest zebranie jak najpełniejszych materiałów o Polsce i Polakach na świecie, o ich wkładzie w rozwój kultury europejskiej i ogólnoświatowej.

Mikrofilmy dokumentów archiwalnych zebrane przez ten Instytut omówione są szerzej w wydawanych przezeń biuletynach. Ukazały się dwa tomy (*Informationes*, Biuletyn Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych, Rzym—Warszawa 1976 i 1980), trzeci w 1984 r. był w przygotowaniu. W tomie I-szym Biuletynu PISK znajduje się, jak to już wspomniano powyżej, opis zasobu archiwalnego Tajnego Archiwum Watykańskiego, także stanu kwerendy przeprowadzonej w nim przez Instytut, wykaz zmikrofilmowanych archiwaliów watykańskich, podane normy zamawiania i korzystania z reprodukcji materiałów źródłowych w tymże Archiwum. Tom II zamieszcza rys historyczny Biblioteki Watykańskiej, omawia jej zasoby i ich podziały, poszczególne serie, w których Instytut prowadził poszukiwania. Zestawione są w nim mikrofilmy nie tylko z Biblioteki Watykańskiej, ale też z Archiwum Nuncjatury w Wiedniu i w Warszawie, podana jest korespondencja rodzinna Henryka Siemiradzkiego, materiały dotyczące beatyfikacji i kanonizacji oraz kultu św. Stanisława Kostki. Jest tam również mowa (s. 116) o przeprowadzonych przez Instytut poszukiwaniach w zbiorach pozawatykańskich (*Archivio di Stato di Roma*, *Archivio Storico del Vicariato di Roma*, *Biblioteca del Museo Correr* i *Biblioteca Nazionale Marciana* w Wenecji). W tomie III znajdują się rejestry dokumentów polskich z Archiwum Watykańskiego serii *Segreteria dei Brevi* z II poł. XVI w. Mikrofilmy dokumentów archiwalnych omówionych w powyższych Informatorach są udostępniane w Punkcie Informacyjnym Instytutu (02-532 Warszawa, ul. Rakowiecka 61). W r. 1984 znajdowało się tam 800 tys. jednostek mikrofilmowych.

W kartotekach prowadzonych przez Papieski Instytut znajduje się rejestracja odszukanych poloników w Archiwum Arcis (Zamku Anioła — listy od panujących), w Archiwum Romanum SI — całość materiałów za lata 1925—1946, w Archiwach Sekretariatu Stanu Rubricelle 1896, 1898, 1902, w materiałach Roty Rzymskiej, w bibliotekach rzymskich: Bibliotece Angelica (listy Sobieskiego), Bibliotece Alessandrina Unwersitaria, Bibliotece Nazionale Centrale.

Papieski Instytut dysponuje bogatym zbiorem mikrofilmów, kartotekami i repertoriami, pracownią fotograficzno-mikrofilmową, biblioteką i zbiorami specjalnymi. Istnieje w nim pracownia naukowa o wzorowych pomocach ewidencyjnych. Biblioteka zawiera liczne wydawnictwa niedostępne w kraju, w których można znaleźć sporo wiadomości o Polsce i Polakach⁶¹. Nawiązanie jakiejś formy współpracy z Insty-

⁶⁰ W kartotekach Instytutu pod sygn. 4802/II zarejestrowano katalogi mikrofilmów, znajdujących się w polskich ośrodkach naukowych, m.in. katalogi Biblioteki Narodowej w Warszawie (inw. 4874 nr 17: Stare druki 2. 1983), katalogi mikrofilmów sprowadzonych z zagranicy w latach 1959—1962 (Komit. red. S. Dryl i in. Oprac. I. Świtalska) Ośrodka Dokumentacji i Informacji Naukowej PAN w Lublinie i Warszawie, katalogi poloników periodycznych wydanych za granicą do roku 1939 (Zbiory Biblioteki Jagiellońskiej).

⁶¹ Również Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Rzymie (*Accademia Polacca delle Scienze*: Uff. Vicolo Doria 2, 00187 Roma, tel.: 6792170, dyrektor prof. Tadeusz Roslanowski) zawiera rarytasy literatury światowej.

tutem Studiów Kościelnych w Rzymie mogłoby uprzystępnąć bardzo cenne polonika, których w inny sposób nie byłoby możliwości zgromadzić.

Bardzo cenną pozycją informującą (choć nie wyczerpująco) o autorach piszących o materiałach polskich we włoskich archiwach jest inwentarz R.K. Lewańskiego „Polonica rękopiśmienne w archiwach i bibliotekach włoskich” (Warszawa 1978, Biblioteka Narodowa). Stanowi on zbiór kserograficznych odbitek fragmentów katalogów włoskich, sporadycznie uzupełnionych danymi z prac i czasopism naukowych, zwłaszcza rozprawami uczonych polskich oraz niemiecką publikacją H. Ehrenberga „Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte der in der heutigen Provinz Posen...” (Leipzig 1892)⁶².

Poszukiwania za polonikami przeprowadzono w zaprezentowanym zasobie zwiedzonych archiwów oraz w świeżo wydanych pomocach archiwalnych, katalogach wystaw i innych publikacjach włoskich i polskich. Zawierają je przede wszystkim sekcje akt dyplomatyczno-politycznych, a wśród nich dokumenty pergaminowe i archiwa prywatne, w małej mierze wykorzystane przez Polaków. Największą ich ilość sygnalizuje Inwentarz tajnego Archiwum Generalnej Dyrekcji Spraw Politycznych 1906—1944 przy Ministerstwie Afryki Italskiej (Ministero dell’Africa Italiana, Archivio Segreto della Direzione Generale Affari Politici), opracowany przez Kajetana Contini, a przechowywany w Archiwum Centralnym w Rzymie. Podaje on cały zestaw dokumentów do historii stosunków polsko-włoskich w okresie międzywojennym. W skład ich wchodzi różnego rodzaju układy italsko-polskie, wymiany not, traktaty, konwencje, protokoły z sesji mieszanego Komitetu italsko-polskiego, dokonywane bądź w Rzymie, bądź w Warszawie. Ostatni z dokumentów pochodzi już z czasu wojny niemiecko-polskiej, wymienia państwa, które zadeklarowały neutralność⁶³. Oto oryginalne ich brzmienie:

(b. 2)

2. 14. Accordo con la Polonia per la procedura civile 1931—36 (układ z Polską w sprawie postępowania obywatelskiego).

(b. 9)

6. 11. Accordo italo-polacco 1937—39
— Scambio di note fra l’Italia e la Polonia, (wymiana not między Italią i Polską) (Roma, 7 giu. 1937), Trattati e convenzioni, Roma 1937, pp. 14;
— Scambio di note fra l’Italia e la Polonia, (Roma, 7 giu. 1937), Trattati e convenzioni, Roma 1937, pp. 15⁶⁴;
— Accordi fra l’Italia e la Polonia, (Roma, 16 giu. 1937), Trattati e convenzioni, Riservato, Roma 1937, pp. 19;
— Scambio di note fra l’Italia e la Polonia, (Roma, 26 apr. 1937), Trattati e convenzioni, Roma 1937, pp. 7⁶⁵;

---

⁶² Do odnotowania byłyby tu też m.in. takie pozycje, jak: Giorgio D’Acandia, *La Questione Polacca, Raccolta di Documenti con introduzione storica*, Catania 1916; Luciano Berra, *La Polonia*, Milano 1919; Francesco Tommasini, *La Risurrezione della Polonia*, Milano 1925; Luigi Guasco, *L’Archivio Storico Capitolino con 6 tavole fuori testo*, Reale Istituto di Studi Romani 1946.

⁶³ Należałoby dołożyć starań, by dokumenty te zostały opublikowane przez komisję polsko-włoską.

⁶⁴ Trattati..., vol. 51, pp. 262—274.

⁶⁵ Ibidem, pp. 171—172.

- Accordi fra l'Italia e la Polonia, (Roma, 24 magg. 1937), Trattati e convenzioni, Riservato, Roma 1937, pp. 10;
- Scambio di note fra l'Italia e la Polonia, (Varsavia, 28 gen. 1938), Trattati e convenzioni, Riservato, Roma 1938, pp. 6;
- Scambio di note fra l'Italia e la Polonia, (Varsavia, 21 lug. 1938), Trattati e convenzioni, Riservato, Roma 1938, pp. 6;
- Scambio di note fra l'Italia e la Polonia, (Varsavia, 27 ott. 1938), Trattati e convenzioni, Roma 1938, pp. 6;
- Accordi fra l'Italia e la Polonia, (Varsavia, 19 nov. 1938), Trattati e convenzioni, Riservato, Roma 1938, pp. 23;
- Protocollo della prima sessione del Comitato misto italo-polacco, (Roma 18 feb. 1938), Trattati e convenzioni, Roma 1938, pp. 15;
- Secondo protocollo addizionale fra l'Italia e la Polonia, (Roma, 13 feb. 1939), Trattati e convenzioni, Riservato, Roma 1939, pp. 6;
- Scambio di note fra l'Italia e la Polonia, (Varsavia, 21 lug. 1939), Trattati e convenzioni, Riservato, Roma 1939, pp. 10;
- Accordi fra l'Italia e la Polonia, (Roma, 16 mar. 1939), Trattati e convenzioni, Riservato, Roma 1939, pp. 34.

(b. 13)

6. 44. Guerra tedesco-polacca. Dichiarazioni di neutralità (wojna niemiecko-polska. Deklaracje o neutralności): 1939—40
 Danimarca, Estonia, Lettonia, Norwegia, Portugallo, Szwajczeria, Chile, Panama, Bulgaria, Paragwaj, Nicaragua, Haiti, Irlandia.

W Archiwum Państwowym w Rzymie, w dziale zatyt. „Paesi stranieri”, wchodzącym w skład grupy „Collezioni”, znajdują się 4 grube wiązki akt dotyczących Polski z XVI—XVIII w. pod sygnaturami: 1. Archivio Camerale (Cerimoniale), nr 1; 2. Archivio Camerale (Nunziature), nr 8; 3. Miscellanea paesi stranieri, nr 9; 4. Ospedale Santo Spirito, nr 1069. Akta te nie były dotąd wykorzystywane przez Polaków. Z pobieżnego ich przeglądu wynika, że dotyczą one najrozmaitszych spraw, np.: potwierdzenia przywilejów Uniwersytetu Krakowskiego z daty 14 X 1613; przyjmowania zaszczytnych gości przez Kurie rzymską — m.in. Jana Sobieskiego i jego żony Kazimiery przed wyprawą wiedeńską, nuncjatury warszawskiej, wizytacji apostolskich, mesznego z lat 1609—1615, historii różnych miast w Polsce: Chełma, Gniezna, Kijowa, Lublina, Lwowa, Płocka, Poznania, Wilna, Żytomierza i innych.

Bogatą w treść korespondencję Grzegorza VI z królem polskim Kazimierzem z pocz. XI w. notują liczne zbiory nuncjatury polskiej w Archiwum Watykańskim (Garanti, Paluccy i in.), według informacji personelu Archiwum w większości dotąd nie wykorzystane. W wielkiej obfitości polonika, głównie z XVI i XVII w., zawiera Kodeks w serii Vaticanani Latini, b. 2193—9851.

W katalogu pt. „L'Archivio e la ricerca” znajduje się jeden dokument dotyczący Polski z 1604 r., przechowywany w dziale „Miscellanea paesi stranieri”, b. 28, fasc. 4. Zawiera on list cara Borysa Godunowa do papieża Klemensa VIII, w którym oskarża on Zygmunta III, króla polskiego, że tenże zburzył trwający od 20 lat pokój między Rosją a Polską poprzez poparcie na tron carski fałszywego Dymitra, jako domniemanego syna Iwana IV, gdy ten zmarł jako dziecko w 1591 r.

Katalog „Aspetti e momenti della diplomazia Veneziana...”⁶⁶ zawiera rejestry ośmiu dokumentów dotyczących Polski z lat: 1502 (sygn. Capi del Consiglio di dieci, Lettere ambasciatori, b. 19, Polonia, c. 210), 1574 (sygn. Collegio, Relazioni, b. 26. Copia secolo XVI), 1575 (sygn. Senato, Dispacci Polonia, filza 1, disp. 6), 1578 (sygn. Collegio, Relazioni, b. 5, cc. 15v—16), 1653 (sygn. Collegio, Lettere principi, filza 15), 1684 (sygn. Archivio Correr, nr 4), 1699 (sygn. Collegio, Relazioni, b. 14), 1795 (sygn. Senato, Dispacci Pietroburgo, filza 4). Są to listy i relacje ambasadorów weneckich (bądź ich sekretarzy), akredytowanych w Polsce i w innych państwach, o stosunkach wewnętrznych i międzynarodowych Polski. Jest w nich mowa Jana Badoer doktora i Hieronima Lippomano o sytuacji w Polsce w 1502 i 1574 r., o triumfalnym wjeździe do Krakowa Henryka Walezego; Jakuba Cavanis sekretarza Angelo Morosini, prokuratora św. Marka, ambasadora w Polsce, o podróży po Niemczech i Polsce za czasów Jana III Sobieskiego, „sprzymierzeńca Wenecji i wodza w wojnie z Turkami”; relacja z Konstantynopola Jana Correr o stanowisku Turków wobec różnych państw, m.in. Polski (1578 r.); list Krysstyny królowej szwedzkiej z 1653 r. do doży Franciszka Molin z podziękowaniem za danie pełnomocnictwa Michałowi Morosini, ambasadorowi nadzwyczajnemu, do kongresu w Lubece, gdzie „na próżno usiłuje się zawrzeć pokój między Szwecją i Polską”; relacja o kongresie karłowickim i ambasadzie wiedeńskiej Karola Ruzzini, rycerza, z dołączoną mapą „teatru” pokoju między cesarstwem, Polską, Wenecją i Moskwą z jednej strony, a Turkami z drugiej (1699 r.) i wreszcie pod rokiem 1795 notuje Katalog plan rozbioru Polski pomiędzy Rosję, Prusy i Austrię, sporny co do obszaru (włożony do depechy Mikołaja Veniera szlachcica z Piotrogradu, pokwitowany w Wenecji 2 IV 1796).

Należy dodać, że listy i relacje ambasadorów akredytowanych ułożone są w Archiwum Weneckim według nazw państw i nazwisk posłów nadsyłających relacje. Pod nazwą „Polonia” w 21 poszytach (filze) akt ambasad i konsulatów republiki weneckiej wymienieni są ambasadorzy weneccy, bądź ich sekretarze, którzy w l. 1574—1718 nadesłali relacje z różnych miast w Polsce. Są nimi: Hieronimo Lippomano (1574), Piero Duodo (1592), Alvise Foscarini (1606), Giovanni Tiepolo (1633, 1645, 1646), Andrea Contarini (1649), Girolamo Cavazza (1650), Gerolamo Alberti (1684—6, 1688—9, 1691—3, 1695, 1697—8), Daniel Dolfin (1715), Marin Marino (1716, 1718).

Zasygnalizowane polonika, dotąd nie opracowane, stanowią uzupełnienie poszukiwań Augusta Cieszkowskiego, który wydał dwa tomy źródeł historycznych z tegoż Archiwum. Jeden z nich pt. „Fontes rerum polonicarum e tabulario Reipublicae Venetae — acta Vladislao Jagellonide regnante”, series prima, fasciculus secundus, ukazał się w Poznaniu w r. 1890. Tom następny, z takim samym tytułem, zawierający raporty ambasadorów weneckich w Polsce z lat 1574—1606 wyszedł z druku po śmierci Cieszkowskiego w r. 1902 w Wenecji (series secunda, fasciculus primus). Ostatnio ukazała się z tej serii dalsza praca opublikowana przez Uniwersytet Rzymski, Wydział Nauk Politycznych, pt. „Il Carteggio di Giovanni Tiepolo ambasciatore veneto in Polonia 1645—1647”, a cura di Domenico Caccamo, Guffe Editore 1984.

⁶⁶ Katalog ten zaopatrzone jest w indeksy nazw osób i miejscowości, bibliografię i serię źródeł archiwalnych, z których dokumenty te pochodzą.

Wiele ciekawego materiału do okresu nowożytnego zawierają opisane powyżej katalogi wydane ku czci Garibaldiego, dotyczące m.in. udziału polskich patriotów we włoskich ruchach wolnościowych XIX w. O ich reperkusjach w Polsce rozpisuje się literatura włoska⁶⁷.

Jak już wspomniano wyżej (zob. przyp. 26) orientację w zasobach Archiwum we Florencji ułatwia częściowo inwentarz drukowany (wraz z indeksem rzeczowym) ogromnego zespołu akt po Wielkim Księstwie Toskańskim pod nazwą „Archivio Mediceo del Principato”. W oparciu o tenże inwentarz nietrudno wyłuskać rozsiane po różnych jego działach rzeczowych wzmianki o polonikach, a w szczególności natrafić na bogaty zbiór źródeł (2080 kart) pod tytułem „Relazioni con la Polonia”, dotyczący głównie kontaktów dworu polskiego z dworem tokańskim w latach 1541—1727. Przebadala go po części w r. 1969 i zasygnalizowała jego treść w cytowanej tu pracy W. Maciejewska⁶⁸. Są to wszystko jednak fragmentaryczne informacje. W dalszym planie rejestracji poloników w całości zasobu Archiwum Florenckiego, jak też innych archiwów włoskich, należałoby mieć na względzie okresy, w których stosunki między Włochami a Polską były bardziej ożywione, pozostawiając bogatą spuściznę aktową i inną, przechowywaną w archiwach i bibliotekach obu krajów. O ile akcja ta ma szanse na ciągłość, należałoby zabezpieczyć jej maksymalną efektywność, m.in. przez właściwe przygotowanie językowe i organizacyjne wysyłanych kadr.

---

⁶⁷ Por. choćby przyp. 62; zob. zwłaszcza rozdział IV książki G. D' Acandia pt. „La Polonia e l'Europa”, w którym omówione zostały szczegółowo powstania: listopadowe, styczniowe, lata 1846 i 1848, oraz rozdz. IX pracy F. Tommasini pt. „Italia e Polonia” o szerokich powiązaniach między państwowych okresu późniejszego.

⁶⁸ Przyp. 26. W nich też znajduje się odnośna literatura.